قوتابخانەی میلیتۆس یەکەم قوتابخانەی فەلسەفە لە مێژوودا.. دڵشاد کاوانی

قوتابخانەی میلیتۆس یەکەم قوتابخانەی فەلسەفە لە مێژوودا لە لێوار خاکەکانی ئاسیا و ئەوڕوپا سەری هەڵدا

پێشەکی

قووتابخانەی میلیتس وەک کۆنترین قووتابخانەی فەلسەفی ڕۆژئاوایی لە مێژووی فەلسەفەدا ناوی هاتووە، لە ئەنادۆڵ و لە ناو وڵاتی تورکیای ئێستا و لەژێر هەژموونی فەرمانڕەوایەتی یۆنانی کۆندا، کە به فەلسەفەی پێش سوقراتی بە فەلسەفەی یۆنانی و فەلسەفەی ناسراوە. قوتابخانەکانی سەردەمی سوقرات کە لە ژێر کاریگەریی میلیتس دابوون. لە ئەورووپای کۆندا فەیلەسووفەکانی پێش سوقراتیان بە فەیلەسووفی فیزیکی یان سروشتی ناو دەبرد.
پرس و کۆڵینەوەکانیان لەسەر سروشت و کۆمەڵگا و ئەخلاق و ئایینی، دەکرد، هەوڵیان دەدا بنەڕەتی ڕوونکردنەوەکانیان لەسەر پرەنسیپی سروشتییەوە بێ، نەک کردەوەی خواکان. بۆ ئەوان جیهان کۆسمۆس بوو، واتە شتێکی ڕێکوپێک کە لە ڕێگەی لێپرسینەوەی ئەقڵانییەت جیهان شیاوی تێگەیشتنە.
فەلسەفەی میلیتۆس لە سەدەی شەشەمی پێش زایینەوە لەسەر دەستی سێ کەس لە خەڵکی شاری میلیتۆسەوە بونیادنرا: تالیس و ئاناکسیماندرۆس و ئاناکسیمینیس. هەر سێکیان دەیانویست کۆتایی جیهان دەسنیشان بکەن، ئەو ماکە سەرەتاییە دیاری بکەن کە هەموو شتەکانی تری لێ دروست بووە. پێکهاتەی بوون بە لای تالیسەوە ئاو و بە لای ئاناکسیماندرۆسەوە ئاپێرۆن (هەمیشەیی) و بە لای ئاناکسیمینیسەوە هەوا بوو.

-تالیس م□□تی یەکەم فەیلەسووفی مێژووی فەلسەفە.

تالیس لەدایکبووی ساڵەکانی ٥٤٨ یان ٥٤٥ی پێش زایینە. لەساڵەکانی لە ساڵەکانی ٦٢٤ یان ٦٢٣ مردووە. زانای ماتماتیک و ئەستێرەناس و فەیلەسووفێکی پێش سوقراتیی خەڵکی شاری میلیتۆس لە ئاسیای بچووک بوو (کە ئێستا کەوتۆتە ناو وڵاتی تورکیا). بووە. تالیس یەکێکە لە حەوت فەیلەسووفانی یۆنانیە. زۆرێک لە مێژوونووسان بە یەکەم

فەیلەسووفی جیهانی مرۆڤایەتی دادەنێن. بەرچاوترینیان ئەرەستۆ، بە یەکەم فەیلەسووفی یۆنانی دەیناسێنێت، گریمانە ئەگەر واش نەبێت، لە باری مێژووییەوە ئەو بە یەکەم کەس دادەنرێت لە کولتووری ڕۆژاوایدا کە پرژابێتە سەر فەلسەفەی زانستی.
تالیس بەوە ناسراوە کە بەکارهێنانی ئەفسانەکانی بۆ ڕاڤەی جیهان و گەردوون بە لاوەنا، وەک ئەوەی لە زانستی ئەمڕۆدا دەکرێت، دیاردە و شتە سروشتییەکانی بە گریمانە و تیۆریی سروشتخوازانە ڕاڤە کرد.
هەموو فەیلەسووفانی پێش سوقرات بە ڕوونکردنەوەی سروشت کەوتنە شوێن گریمانەکانی تالیسەوە. ئەوانیش ڕێک وەک تالیس لە جیاتیی ئەوە دەستەودامێنی ئەفسانەکان بن، پێیان وابوو کە تاقە جەوهەرێک لە هەموو شتێکدا هەیە و سروشت لەوەوە دێت. ئەرەستۆ دەڵێ: ئەو جەوهەرە بە لای تالیسەوە ئاو بووە.

لە بیرکاریدا، تالیس زانستی ئەندازەی بەکار هێناوە بۆ پێوانەکردنی بەرزی هەرەمەکانی مسر و دووری کەشتییەکان لە کەناری دەریاوە. هەروەها ناسراوە بە یەکەم کەس کە دۆزینەوەیەکی بیرکاری درابێتە پاڵ.
پێش تالیس ئایینییەکان پێیان وابوو کە هەموو شتێک لەلایەن خوداوەندەکانەوە پلانی بۆ دانراوە و کۆنترۆڵ دەکرێت. تالیس لەبری ئەوەی لە ڕێگەی خوداوەندەکانەوە لە فۆڕمی مرۆڤدا دیاردە سروشتییەکان ڕوون بکاتەوە، هەوڵیدا لە ڕێگەی چاودێریکردنەوە ڕاستییەکان بەدەستبهێنێت. ڕەنگە هەنگاوی یەکەمی لە پێکهاتنی بیری زانستیدا هەڵگرتبێت… ئەو حەزی لەوە بوو بزانێت کە مادەی بنەڕەتی و بنەمای هەموو شتێک چییە؛ ئەو بە ڕوونکردنەوە ئەفسانەییەکان ڕازی نەبوو. لێکۆڵینەوەی لە کاریگەرییەکانی ئاو لەسەر سروشت کردووە. لە ئەنجامی تێبینی و لێکدانەوە زیرەکەکاندا، بیرۆکەیەکی سەبارەت بە بیرۆکەی بنەڕەتی هەموو شتێک لە سروشتدا هێنایە ئاراوە. بەو پێیەی تالیس بیروڕاکانی نەنووسیوە، لە ڕێگەی ئەرستۆوە زانیاریمان لەسەر دەست دەکەوێت کە بە یەکێک لە سەرچاوە جێی متمانەکانی فەلسەفەی کۆن دادەنرێت. لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا، ئەرستۆ تالیس ڕایانگەیاندووە کە لای تالیس مەڵتی "ئاو جەوهەری هەموو شتێکە و هەموو شتێک لە ئاوەوە دەست پێدەکات".
ئەمەش دوای ئەو گەشتە دەساڵییەی کە بۆ وڵاتی میسری کۆن کردی، کە لێکۆڵینەوەی لە هەڵکشان و داکشانی بۆ ئاوی نیل کرد، چەندین جیاوازی سرووشتی و زیندەوەری تازەی لە نیل دۆزییەوە، کە لە ماوەی ڕابردووی نیل نەبوون، لە نوێوە سەریانهەڵدەدا. ڕەنگە ئەمڕۆ پێمان وابێت ئەم بیرۆکەیە هەڵەیە. بەڵام ئەو "هەنگاوی یەکەم"ی تالیس،

ئەو گەڕانە بەدوای "جەوهەر"دا، هەم وەک باوکی فەلسەفە گەرەنتی دەکرد و هەم ئەوانەی دوای ئەو هاتبوون زیاتر لێکۆڵینەوەیان لێ کێشەکە کرد، هەموو ڕێگاکەیان بردە خوارەوە بۆ ئەتۆم.

-قووتابییەکانی ئەم قووتابخانەیە کێ بوون.

فەیلەسوفەکانی وەک ئەناکسیماندرەس و ئەناکسیمەنەس کە دوای تالیس هاتن، هەروەها میلیتەس بوون. لە ڕاستیدا ئەم بیرمەندانە یەکەمین نوێنەری یەکەمین قوتابخانەی فەلسەفەی ناسراون لە مێژوودا…
وەک یەکەم قوتابخانەی فەلسەفە لە مێژوودا لە شاری میلیتەس لە ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ دامەزرا. ئەم قوتابخانەیە بە یەکەم ناوەندی فەلسەفەی یۆنانی کۆن دادەنرێت. تالیس و ئەناکسیماندرەس و ئەناکسیمەنەس فەیلەسوفێک بوون کە نەریتی بیرکردنەوەی قوتابخانەی میلیتەسیان پێکهێنا کە بە قوتابخانەی ئایۆنیش ناسراوە.

تەنانەت ئەگەر حەزت لە فەلسەفە نەبێت، ڕەنگە لە ڕێگەی ئەو تیۆرییە بیرکاریانەی کە ناوی ئەویان لەسەرە، تالێس بناسیت. دوای پشکنینی ئاو، تالێس گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە ئاوەکە نەمردووە، بەڵکو لەبری ئەوە مادەیەکی ژیانبەخشە کە دەتوانێت هەر فۆرمێک وەربگرێت و بگاتە هەموو شوێنێک. هاوکات لەگەڵ چاودێریکردنی ئاوەکە، لێکۆڵینەوەی لە کەشوهەوا و ئاسمانیش کردووە. توێژینەوەی لەسەر دۆزینەوەی ئاراستە لەلایەن ئەستێرەکان و ڕاکێشانی موگناتیسی و هتد ئەنجامداوە و تیۆری بازنە و گۆشەی پەرەپێداوە. تالێسی میلیتەس جگە لەوەی فەیلەسوف بووە، بیرکار و فەلەکناس و "یەکەم ئەندازیاری ئاو" بووە.

ئەناکساندرەس دووەم فەیلەسووفی قوتابخانەی میلیتەس

دووەم فەیلەسوفی قوتابخانەی میلیتەس لە دوای تالێس ئەناکساندرەس بوو کە ئەویش خەڵکی میلیتەس بوو.ئاناکسیمینیس ناسراو بە ئاناکسیمینیسی میلیتەسی
هەر وەک ئاناکسیماندرەس و تالیس، ئەمیش بە دوای دەستنیشانکردنی ئەو تاقانە واقیعە شاراوە و بنەڕەتییەوە بوو کە پیان ئەوت ئارخێ و لایان وا بوو کە هەموو شتەکانی ناو ئەم دنیایەی لێ دروست بووە.
هەر ئەوەی کە بە لای تالیسەوە «ئاو» و بە لای ئاناکسیماندرەسەوە جەوهەرێکی بێسنوور یا ئاپەیرۆن بوو، ئاناکسیمینیس ئەیوت «هەوا» یە. ئەو تیۆریی مامۆستاکانی خۆی دا بە دواوەوە و وتی هەموو شت لە سروشتدا لە هەوا (یا هەڵم یا مژ) دروست بووە. ئاگر هەوای

ناسکەوبووە، ئاو و خاکیش هەوای خۆسەوبوون. هەرچەندە ئەمە زۆر شت لەبارەی ژیانی ئەوەوە نازانین، بەڵام بەرهەمەکانی دەزانین. چونکە ئەناکسیماندەر بە پێچەوانەی تالیسەوە فەیلەسوفێک بوو کە پێشەنگ بوو لە نەریتی نووسینی بیرۆکەکانی. ئەناکسیماندەرس، فەیلەسوف و سروشتناسێکی سروشتی، لەسەر بنەمای تێبینییەکانی پێرەی بە بۆچوونەکانی خۆی داوە. بە واتایەکی تر، ئەو لایەنی بینراوی سروشت لەبری توخمە نەبینراو و خەیاڵییەکان، لایەنگری دەکرد. هەروەها ئەو بیرۆکەیەی قبوڵ کرد کە ژیان لە ئاوەوە دەستی پێکردووە، کە لە سەردەمێکدا هەموو شوێنەکان لە ژێر ئاودا بوون و زەوی سەرهەڵدەدات لەگەڵ پاشەکشەی ئاوەکە بە تێپەڕبوونی کات؛ پێشنیاری کرد کە ژیان کە لە ئاوەوە دەستی پێکردووە لەسەر وشکانی بەردەوام بێت. کاتژمێری خۆری داهێنا، لێکۆڵینەوەی لە مانگ و خۆرگیران و هۆکارەکانی بوومەلەرزە کرد. هەروەها ئەناکسیماندەرس ئەو جیاوازییەی هەبوو کە یەکەم کەس بووە کە هەوڵی نەخشەی جیهانی و مۆدێلی گەردوونی داوە. ئەو پێی وابوو کە دونیا سلندەرێکە لە پانییەکەی گەورەترە، هەروەها ناوەندی گەردوونە.
ئاناکسیماندەرس (لەدایکبووی ٦١٠ – مردووی ٥٤٦ی پێش زایین) فەیلەسووفێکی پێشسوقراتیی خەڵکی شاری میلیتەسی ئایۆنیا بوو کە ئەمڕۆ لە ناو تورکیادایە. ئاناکسیماندەرس سەر بە قوتابخانەی میلیتەسی و شاگردی تالیس بوو. دوای تالیس خۆی بوو بە دووەم مامۆستای ئەو قوتابخانەیە و ئاناکسیمینیس و پیتاگۆراس بوون بە شاگردی.زانیاری لەبارەی ژیان و کارەکانییەوە کەمە. وەکوو ئەوەی بەڵگە مێژووییەکان باسی دەکەن، ئەو یەکەم فەیلەسووفێکە کە لێکۆڵینەوەکانی نووسیوەتەوە، گەرچی تەنیا بەشێک لە بەرهەمەکانی ماونەتەوە. پاش مەرگی، لە بەڵگەکانی مێژوودا شتگەلێک لە بارەیەوە دەدۆزرێتەوە کە تا ڕادەیەک دیمەنی ئەو پیاوە دەر دەخەن.

ئاناکسیماندەرس بە یەکێ لە لایەنگرە سەرەتاییەکانی زانست دەژمێردرێ و هەوڵی دەدا بە چاولێکردن و ڕوانین گەردوون شرۆڤە بکات. ئەو دەیگوت هەر وەک چۆن یاساکان حاکمن لە کۆمەڵگادا، لە سروشتیشدا یاساکان زاڵن، وە هەر شتێ کە هاوسەنگیی سروشت بترازێنێ بە ناکات.

وەک زۆرێ لە هزرڤانانی سەردەمی خۆی، فەلسەفەی ئاناکسیماندەرس لقوپۆپی زۆرە. لە ئەستێرەناسیدا تێکۆشا میکانیکی تەنە ئاسمانییەکان لە پێوەند لەگەڵ زەویدا شرۆڤە بکات. لە فیزیکدا، گریمانەکەی کە دەیگوت بێسنوور (یا ئاپەیرەن) سەرچاوەکەی هەموو شتە

فەلسەفەی یۆنانی برد بەرەو ترازێکی نوێ لە دەرهەستاندنی تێگەیشتنەکانەوە. نەخشەی جیهانیشی کێشا کە گەلێ جوگرافیای خستە پێشەوە.

ئەناکسیمەندەس کە دوا فەیلەسوفی قوتابخانەی میلیتەس

، لەدایکبووی ٥٨٦ – مردووی ٥٢٦ی پێش زایین) فەیلەسووفێکی یۆنانی کۆن بوو. هی سەردەمی پێش سوقرات، کە لە نیوەی دووەمی سەدەی شەشەمی پێش زاییندا چالاک بووە. لە کارەکانی هیچ نەماوە و، بەم بۆنەوە وردەکارییەکان لەبارەی ژیانییەوە ناڕوون و لێڵە. ئەوەی کە ئەمڕۆ لەبارەی ئایدیا و فەلسەفەکەیەوە زانراوە بەهۆی تێبینییەکانی ئەرەستوو و دیکەی نووسەرانی مێژووی فەلسەفەی یۆنانەوەیە. ئاناکسیمینیس زۆرتر بەوە ناسراو و بەناوبانگە کە دەستی کەمتەمەن یا قوتابیی ئاناکسیماندرەس بووە. ئاناکسیماندرۆسیش خۆی قوتابیی تالیس بووە و، ئەم سێ کەسە پێکەوە ئەو قوتابخانە فیکرییە پێک دەهێنن کە بە قوتابخانەی میلیتۆسی ناوی دەر کردووە و وەکوو سەرچاوەی فەلسەفەی ڕۆژاوایی چاوی لێ ئەکرێت. هەروەها میلیتۆس بووە. ئەو دەیگوت گەردوون لە ڕێگەی فۆڕمەی جیاوازەوە هاتۆتە ئاراوە. هەروەها یەکەم فەیلەسوف بوو کە سەرنجی لەسەر چەمکی ماددە دا. هەروەها دواتر ئەناکسیمەندەس چوار توخمە بنەڕەتییەکەی قبوڵ کردنگان یەکەم کەس بوو کە لێکۆڵینەوەی لە هەوا و ئاو و زەوی و ئاگر کرد.

هێرەکلیتەس و کاریگەری قووتابخانەی میلیتەس

هێراکلیتەس، فەیلەسوفێکی ئەفسیان/ئایۆنییە و لە شارێک کە دوور نییە لە میلیتەسەوە لەدایک بووە و گەورە بووە، بەهۆی شێوازی نووسینی بەدەنگ و ڕەخنەگرانە لە سەردەمی کۆن بە "هێراکلیتەسی تاریک" ناسراوە. ئەو ئاماژەی بەوەدا کە گەردوون لە دۆخێکی بەردەوامی گۆڕانکاریدایە. هیراکلیتەس لەژێر کاریگەری قووتابخانەی ملیتەسەوە سەرچاوەی گرت. هێراکلیتوس ؛ ٥٣٥ هە تا ٤٧٥ی پێش زایینن) فەیلەسووفێکی یۆنانیی خەڵکی شاری ئەفەسوس لە یۆنیا بوو کە وەکوو کاریگەرترین فەیلەسووفی سەردەمی پێش سوقرات ناوی لە دەبرێت. ئەو شازادەی ئەفەسوس بوو و مەشیا ببوای بە فەرمانڕەوای ئەفەسوس، بەڵام پلەوپایەکەی جێ هێشت بۆ براکەی. ڕقی بوو لە هاوشارییەکانی و سووکی دەکردن. تەنانەت هۆمێر و فیساگۆرسی لە ڕەخنە و سووکایەتی بێبەش نەدەکرد و بڕوای وا بوو کە دەبێ هۆمێر لە نێوان لاپەڕەکانی کتێب دەربهێنرێت و لێی بدرێت. هەر بە هۆی ئەم ڕق و بێزارییەی لە

خەڵک، نیشتمانی جێ هەشبوو و لە دەشت و کێوان دەژیا. لەو ماوەیەشدا گیا کێویلەی کردبوو بۆ بژیو و ئەمەش وای لێ کرد تووشی نەخۆشیی زگاوسان (ئیستیسقا) بێت و، هەر ئەوەش کوشتی.

هێراکلیتوس ڕاوەستاوی و پەیوەجێیی لە جیهاندا ڕەت دەکردەوە و پێی وا بوو کە هەموو شت ڕەوان و لە حاڵی گۆڕانە، ئەمە قسەی ئەوە کە «کەس ناتوانێت دوو جار پێ بخاتە ناو یەک ڕووبارەوە». وێڕای گۆڕان و ڕەوانییەک کە هێراکلیتوس بڕوای وا بوو لە گشت شتەکاندا هەیە، ئەو لۆگۆسی بە تەنیا شتی نەگۆڕی جیهان دەزانی. لیکۆڵەران پیان وایە هێراکلیتوس مەبەستی لە لۆگۆس «یاسای زاڵ بە سەر جیهانەوە» یە. یاسایەک کە دژایەتی، بەرچاوترین تایبەتمەندییەتی. شەڕ و ململانێی نێوان دژبەران تاقە ڕاستەقینە و دادپەروەری جیهانییە.

- قووتابخانەی میلیتۆس و حەوت ڕەگەزەکەی گەردوون.

بێگومان فەیلەسوفەکانی میلیتۆس تەنیا لەمانەدا سنووردار نەبوون. هەروەها لە دوای قوتابخانەی ئایۆنی، لوسیپوس و دیمۆکریتۆسی میلیتۆس لە یەکەم توخمدا لێکۆڵینەوەیان لەسەر کرد کە جەوهەری هەموو شتەکان پێکدەهێنێت و پێشنیاریان کرد کە ئەو چوار توخمەی کە بە بنەڕەتی دادەنرێت- هەوا، ئاو، زەوی و ئاگر- دەتوانرێت دابەش بکرێت بۆ یەکە بچووکەکان. ئەوان ئەو بیرۆکەیەیان پێشنیار کرد کە ماددە لە تەنۆلکەی زۆر بچووک و دابەشنەکراو پێکهاتووە و ناوی ‘ئەتۆم’یان بەم تەنۆلکانە ناوە کە بە واتای ‘لەناونەچوو’ دێت. بەم شێوەیە لوسیپوس و دیموکریتس بوونە هۆی ئەوەی کە ئێستا بە “ئەتۆمناسەکان” ناسراون. بە بڕوای ئەتۆمناسەکان هەموو شتێک لە گەردووندا لە ئەتۆمی بچووک پێکهاتووە کە هەستەکان هەستیان پێ ناکەن و ناتوانرێت زیاتر بشکێنرێن. ئەتۆمەکان بێشومار بوون و بە بۆشایی ئاسماندا دەجووڵان. نزیکەی ٢٥٠٠ ساڵ لەمەوبەر ئەتۆمناسەکان دڵنیابوون لەوەی کە بنەمایەکی نوێ بۆ زانست زیاد دەکرێت کە بناغەی فیزیای ئەمڕۆیە.

- قوتابخانەی میلتۆس سەرچاوەی بیرۆکەی زانستی سەرهەڵدانی ئەتۆم،

لە کۆتاییەکانی ١٨٠٠ و ناوەڕاستی ١٩٠٠دا دەرکەوت کە ئەتۆم بچووکترین تەنۆلکە نییە، بەڵکو ئەتۆم لە ئەلکترۆن و پرۆتۆن و نیوترۆن پێکهاتووە کە پێیان دەوترێت تەنۆلکەی ژێر ئەتۆمی. لە مێشکی مرۆڤەکانی جیهانی فیزیادا، “پێم سەیرە ئایا ئەم تەنۆلکە

ژێر ئەتۆمیانەش دەتوانرێت دابەش بکرێن؟" پرسیارێکی نوێ هاتۆتە ئاراوە. فیزیازانەکان بە حەز و وروژاندنێکی زۆرەوە دەستیان بە لێکۆڵینەوە کرد. دوای ماوەیەک تاقیکردنەوەکان سوودیان هەبوو و دەرکەوت تەنانەت بچووکترین پرۆتۆن و نیوترۆنەکانیش لە پێکهاتەی ئەتۆمەکەدا ل□ن□اونەچوون. ئەمڕۆ کە باس لە ئەتۆمەکان دەکەین مەبەستمان "کوارک و لێپتۆن"ە و ئێستا پرسیار دەکەین "ئایا کوارک و لێپتۆنەکان خراپ دەبن، یان تەنۆلکەی بچووکتر هەن؟" پرسیارێکی نوێ هاتۆتە ئاراوە کە زانایانی فیزیا وروژێنێت.

-قوتابخان□ی میلیت□س و د□زین□و□ی مادد□.

س□رگ□رمیی□ زانستیی□کانی مر□ق ٦٠٠ سا□ ل□مەوبەر لەم خاکانەدا بە ئارەزووی دۆزینەوە و ڕوونکردنەوەی سروشتی ماد□□ د□ستیپێکرد. هەروەها تالیس، یەکەم فەیلەسوفی کۆن کە لەم خاکانەدا گەورە بووە، دژی ئەفسانە وەستاوە و هەوڵیداوە بە زانستی چاودێریکردن دیاردە سروشتییەکان ڕوون بکاتەوە. بەم شێوەیە بیرکردنەوە کوالیتییەکی فیکری و زانستی بەدەست دەهێنێت؛ ئەفسانە وازی لێ هێنراوە. ئەم ڕوانگە نوێیە کە تەواو پێچەوانەی یەکترە، ڕێگەی بۆ هێنانەکایەی تیۆری نوێ بۆ تێگەیشتنی مر□ق ل□ گەردوون کردەوە.

-قووتابخان□ی میلیت□س و کاریگ□ری ل□س□ر زانست.

ف□یل□سوفانی ئ□ناد□□ ل□ قوتابخان□ی میلیت□س ل□ □□ژئاوای ئەنادۆڵ هەوڵیان دا بە چاودێریکردنی سروشت گەردوون ڕوون بکەنەوە. بۆیە میڵتۆس، وەک ئێستا پێی دەوترێت، ناوی ناوەندی زانستی وەرگرتووە. "چی ماددە پێکدەهێنێت و ئایا دەتوانرێت ماددە دابەش بکرێت بۆ بچووکترین بەشەکانی؟" پرسیارەکە گۆڕا بۆ سەرگەرمی و ڕێگای بۆ زانستی چالاک خۆش کرد. فەیلەسوفەکان لەم پرۆسەیەدا کە لە تالیسەوە دەست پێدەکات و لە ڕێگەی لوسیپوسەوە بەردەوام دەبێت، لەسەر بنەمای ڕاستییەکان وەک پێشەنگەکانی زانست ناسراون. لێکۆڵینەوە و تیۆرییەکانی گالیلۆ و نیوتن و ئەنیشتاین و زانایانی دیکە ئیلهام و ڕێنمایی بوون، فەیلەسوفەکانی ئەنادۆڵ ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە گۆڕینی چارەنووسی هەموو مر□قای□تیدا.

-س□ر□ ئ□نجام.

له د□رنجامی □وانینمان بۆ یەکەم سەرهەڵدانی ڕامان و قووڵبوونەوە لە چەمکە بوونییەکان بۆچی لە لێوار خاکەکانی دوو کشوەر و نێوەندی □□ژه□□ات و ڕۆژئاوا وەک یەکەم قوتابخانەی فەلسەفیی و تێفکرینی

بیرەکەی زانیستی و لەسەر ئەم خاکە سەرهەڵدەدات ڕۆژانێک سەرخاکی یۆنانی بوو، ئێستاش پاڵی داوەتەوە ڕۆژهەڵات و نێو وڵاتێکی ئاسایی نیوە ئەوڕۆپایی زۆر ڕوونە لەلایەک لە ڕۆژهەڵات و ئاسایی دوور، ئایینە فەلسەفییەکانی کۆنەفۆشیۆس و بوزایی و لە ڕۆژهەڵاتی ناڤین ئایینی میتڕایی و زەردەشتی. لە ڕۆژئاوا و ناوەندی ڕۆم و گریک نە خواکانی هونەر و ئەفسانەکانی یۆنان. لەولاشەوە شارستانییەتی میسری کۆن. پاڵنەری جووڵاندنی بیری مرۆڤایەتی بوو، بەمەش پەڕینەوەی پردی تێڕوادە و بەیەک گەیشتنی دووشارستانییەتی ڕۆژهەڵات و تێکەڵبوونی بە ڕۆژئاوا، سنووری جیپۆلەتیکی ناوەڕاستی کردە نێوەندی جووڵانی بیر و هزری مرۆڤایەتی. دەکرێت قووتابخانەی میلیتۆس وەک، قووتابخانەیەکی ڕۆژئاوایی و مووتربەکراوی ڕۆژهەڵاتی لەجوگرافیایی سەر خاکەکی یەکلای نەکراوە، لێی بڕووانرێت.

سمکۆ محەمەد لە تەوەرەی (کورد لە سیڤەرەوە بۆ لۆزان).. دیمانە: ئاودیر نەسرەدین.. بەشی یەکەم

بەشی یەکەم

شوناسی نەتەوەیی کارتێکی زۆر قورس نییە بۆ داواکردنی سەربەخۆیی

لەم دیمانەیەدا سمکۆ محەمەد نوسەر و ڕۆژنامەنووس کە بەشداری تەوەری (کورد لە سیڤەرەوە بۆ لۆزان)ی کردووە، باس لە سایکۆلۆژیای هێز و قەوارە سیاسییەکانی کوردستان و کەیسەکانی هاوشێوەی کورد لە دنیادا دەکات، ڕۆڵی وڵاتانی زلهێز لە یەکلاییکردنەوەی ئەم پرسانە روندەکاتەوە و هاوکات ئاماژە بە شوناسی نەتەوەیی و پرسی زمان دەکات و ئەمەش بە کارتێکی لاواز بۆ داواکردنی سەربەخۆ بوون ناو دەبات، سمکۆ محەمەد بۆچوونی وایە کە خەباتی مەدەنی بەوردبینی و هێمنی و دان بەخۆداگرتن دەکرێت، بەڵام کورد بەخەسڵەت خاوەنی ئەم سایکۆلۆژیایە نییە، هەر لە درێژەی ئەم دیمانەیەدا سمکۆ بیرکردنەوە لە لەگۆڕینی بەرەی خەبات لە کوردستانەوە بۆ

ناوەندەکان هەڵدەسەنگێنێت و گرنگی خاوەندارییەتیکردنی سیستەمێکی نمونەیی بۆ دۆزی کورد روندەکاتەوە.

دیمانە: ئاودیر نەسرەدین

....

کوردەکان هیچکات لەناو هاوکێشەی نێودەوڵەتی نەبوون

شوناسی نەتەوەیی کە پشت بەزمان دەبەستێت کارتێکی زۆر قورس نییە بۆ داواکردنی سەربەخۆیی

کەیسی کوردستان و هاوشێوەکانی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی کارتن بەدەست ئیمپریالیزمەوە، لەسەر ئاستی لۆکاڵیش هەریەکەیان بیانوویەکی نەتەوەیی و قەوارەیی و سیاسی خۆی هەیە

کوردەکان هەمیشە بەقەوارەی بچووك رازی بوون و هەناسەیان درێژ نییە لەسەر تەواوی ناوچەکە جەنگ بکەن، بۆیە لەسەر ناوچەیەکی بچووکی جوگرافی ئامادەن کەیسەکەیان بە زەمەنێکی نادیار دوابخەن

هەندێکجار هەست دەکەین کوردەکان بەخەباتی دیبلۆماسی شارەزانین و لەدانوستانەکاندا دەدۆڕێن و ناتوانن بەرگری لەکەیسی مێژوویی و جوگرافی خۆیان بکەن

سازدانی ئاودێر

هۆکارەکانی پەیماننامەی سیڤەر لە نێوان دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی سەرکەوتووی جەنگ لە ساڵی 1920 چی بوون کە لەناویدا بەشێك لە خواستەکانی کورد جێگیر کران؟

وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێ بەدیکۆمێنتی یاسایی و نێودەوڵەتی بدرێتەوە کە لەبارەی هاوکەیسەکانی کوردەوە بڵاوکراونەتەوە، چ بەکتێب بێت یان لەسایتەکانی ئینتەرنێت کەهەیە، سەرەتا دەبێ ئەوە راست بکەمەوە کە جەنگ کۆتایی نەهاتوە و ئێستاش بەردەوامە، چونکە کارتێکی بەهێزی سیستەمی سەرتاییە کە دەبێ بەردەوامی هەبێت، جا چ جەنگی گەرم بێت یان سارد، هەروەها خواستەکانی کورد جێگیر نەکران، چونکە جێگیر کردن واتە دیاریکردنی لەمەیدانی پراکتیکدا، وەختێك بەریتانیا و فەرانسا و ئیتاڵیا هاتن و رۆژهەڵاتیان داگیر کرد، رەهەندی یەکەمی بابەتەکە ئەوەیە کە سەرهەڵدانی بزووتنەوەی سیاسی و چەکداری کوردی، لەو سەردەمەدا ناسراو نەبوو، هەروەها سەربەخۆش نەبوو لەرووی جیۆسیاسیەوە، چونکە جێ پێی چەکداری و سیاسیان چ لەکوردستانی ئێران و چ لەکوردستانی عێراق سەر بەخودی دەوڵەتە داگیرکەرەکان بوو، ئەمە جگەلەوەی خاوەنی حیزب و بیرەکەی شۆڕش نەبوون لەپێناو روخانی حکومەت و دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی، تەنها شتێك کە هەبوو چەکداری یاخی بوون لەدەوڵەت، بۆیە

بە پۆزەتیف وەرگرتنی ڕێكەوتنی سیڤەر و لە بەرانبەردا بە نیگەتیف وەرگرتنی ڕێكەوتنی لۆزان كە بووە هۆی نەهامەتی و نەگبەتی بۆ كوردستان، تەنها بە بۆچوونی سۆزی سیاسی وەڵام دراونەتەوە كە گوایە مافی كورد لەو پەیمانەدا جێگیر كراوە، ئەگەرنا خۆ پەیماننامەكە تیۆریزە نەكراوە و زلهێزەكانیش لەكاتی خۆیدا بەشێوەیەكی كاتی بۆ فشار خستنە سەر توركیا و عێراق و ئێران بەكاریان هێنا، لەكاتێكدا ئەوە تەنها نووسینی سەر كاغەز بووە، نەك واقیعی و جێكەوتە، تاكو بكرێتە دیكۆمێنت و لە دەستووری پاشایەتی و كۆماری دەوڵەتانی ناوچەكە كاری پێبكرێت.

ڕەهەندی دووەمی بابەتەكە ئەوەیە كورد خۆی لایەنێكی سەرەكی براوەی كەیسەكە و نووسینەوەی پەیماننامەكە نەبووە، بۆیە بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەو دۆخە سیاسییەی كە هێزە نەودەوڵەتییەكان دروستیان كردووە، نەك تێگەیشتنێكی واقیعیانەی مەعریفی و سیاسی بۆ كەیس و پەیماننامەكە نەكراوە، هەر ئەوەی لە یەكێك لەبەندەكانی سیڤەردا هاتووە، زمانی توركی فەرمی دەبێت و زمانی كوردیش پەرەی پێبدرێت و بخوێنرێت، ئەدمۆنز یش باس لەوە دەكات ئەوكات لە لەندەن باس لەوە كراوە كەمینە ناتوركەكان، لەناو چوارچێوەی ئیمبراتۆریەتی عوسمانلی دەبن و دەبێ دەرفەتی ئازادیان پێبدرێت كە دواتر لە كۆمەڵەی گەلان چەسپێنرا، بەڵام دواتر ئەم بابەتە كە هەر لەلایەن خودی بەریتانیای مەزنەوە گەڕا بۆ دامەزراندنی حكومەتی كوردی و دواتر لەگەڵ مەلیك مەحمود كەوتنە دانوستان و هەر خۆشیان قەوارە بچووكەكەی شێخ مەحمودیان ڕوخاند و خوێنیان ڕشت، بۆیە سیڤەر تێگەیشتنی واقیعی و زانستی سیاسی بۆ نەكراوە، لایەنی دووەمی بابەتەكە ئەوەیە كە بەزانستی وەرگرتنی كێشەی كورد لەمێژووی سەدەی ڕابردوو تاكو ئەمدواییەش، ئەوەیە كورد خۆی وەكو یەك تەماشای كەیسە هاوشێوەكانی خۆی نەكردووە، ئەو كەیسانەش بریتین لە كشمیر و فەلەستین و جەبەل تاریق و قرمی ئۆكراینا و كەرەباخ و كەتەلۆنیا و سكۆتلانداو ناوچە ئەمازیغ نشینەكان كە دابەشی سەر مەغریب و جەزائیر و تونس و لیبیا بوون، ئەمە جگە لە چەند ناوچەیەكی دیكەش، ئەم دیكۆمێنتانە تەنها بۆچوونی من نین، ئەوەتا (هیسەر لەر واگنەر) بەكتێب باسی كردوون، ناو هێنانی ئەم كەیسانە بۆ ئەوەیە كە دەبێ بزانین بۆچی ساڵی 1737 پەیماننامەی پاریس هەیە لەسەر ڕێكەوتن لەبارەی كەیسی ساحل ئەلعاج و پاشان لەسەر دەستی فرانسیسكۆی ئیمبراتۆریەتی ئیسپانیا بەبێ پشتگیری لەو كەیسە كە مافی یاسایی و دەستووری خۆیەكەكێیە و دەگەڕێتەوە سەر ئیسپانیا، بۆچی ساڵی 1981 جارێكی تر هەوڵدەدرێت بكرێت بەناوچەیەكی ئۆتۆنۆمی و پاشان هێزە نەودەوڵەتییەكان و دەوڵەتە كۆڵۆنیالەكان پەشیمان دەبنەوە، بۆچی كەیسی كشمیر كە

جوگرافیایەکی بەشە و کێشەی نێوان هیند و پاکستانە و ناوچەیەکی نیمچە سەربەخۆیە دەیان ساڵە چارەسەر ناکرێت، بەچی لە ساڵی 1947 داگیر کرا و چەند جارێك لەنێوان هیندستان و پاکستان رێکەوتنی لەسەر کراوە، کەچی سالی 1971 جارێکی تر بە هەڵواسراوی لەنێوان هەردوو دەوڵەتە نەیارەکە مایەوە و ساڵی 2019 بەرێکەوتنی چین و رۆژئاوا وەکو خۆی مایەوە و تا ئێستا چارەسەر نەکراوە، بەچی فەلەستین کە کێشەیەکی مێژوویی نێوان ئاینی جووەکانی ئیسرائیل و عەرەبی فەلەستینە، دەیان جار دانوستان و رێکەوتنی لەسەر کراوە و پاشان گەڕاوەتەوە دۆخی نالەباری سیاسی خۆی، بۆ نموونە ساڵی 1799 بۆ یەکەمجار فەرەنسیەکان پێشوازیان لە ئیسرائیلیەکان کرد بگەڕێنەوە بۆ ئیسرائیل و دەوڵەتیان بۆ دابمەزرێنن، تاکەتایی چلەکان و رێکەوتننامەی سایکس بیکۆی لەسەر پراکتیك کرا و بەشێکی زۆری ناوچەکەی درا بەئیسرائیل، بەچی لە ساڵی 1947 بۆ 1967 و پاشان بەپێی بڕیاری 194 و 242 کە نەتەوە یەکگرتووەکان سەرپەرشتیان کرد گوایە بەپێی بریارێکی تر ژمارە 181 ببەتە وڵاتێك و دەوڵەتێکی سەربەخۆ، بەڵام دواتر دابەشکرا، لە 28 ی یەلیەی 1995 بەیەکجاری لەلایەن ئەوروپا و ئامریکا و روسیاو چینەوە وەکو خۆی هێشتیانەوە، لەبابەت ناگۆرا و کەرەباخی ئەرمینیاش کە ململانەی هەردوو دەوڵەتی ئەرمینیا و ئازربایجانی لەسەرە، چەندین جار رێکەوتنی لەسەر کراوە کە چارەسەری ریشەیی بۆ بکرێت، کەچی ساڵی 1920 لەژێر دەستی بەلشەفیەکان بوو، پاشان لەساڵی 1923 کرا بەدەوڵەتچکەیەکی سەربەخۆ و ناوی نرا کوردستانی سوور، دوای ئەمە بەپێی بریاری ئەنجومەنی یاسادانان 1988 خستیانەوە سەر ئەرمینیا، کەچی ساڵی 1994 دیسان جارێکی تر جەنگی لەسەر کرا و دواجار ساڵی 2020 لەلایەن ئازەربایجانەوە بە پاڵپشتی تورکیا داگیر کرایەوە و بوو بە بڕیاری نێودەوڵەتی. بەچی ناوچەی قرمی ئۆکراینا کە دوورگەیەکی سەربەخۆیە و لەساڵی 1783 رێکەوتنی لەسەر کراوە، تا ساڵی 1920 لەژێر دەستی روسیا بوو، کەچی ساڵی 1953 وەکو خۆی لەژێر کۆنترۆڵی یەکێتی شورەوی مایەوە، پاشان کە سۆڤیەت وەکو سیستم هەرەسی هێنا، دەیان دەوڵەت بوون بەسەربەخۆ، کەچی ساڵی 1994 جارێکی تر رێکەوتنی لەسەر کرا و وەکو خۆی بەهەڵواسراوی کێشەکەی مایەوە، تاگەیشتە ئەوەی کەیسەکە هەڵبگیرێت و ساڵی 2022 جارێکی تر بەبەرچاوی هەموو دونیاوە لەلایەن روسیاوە داگیر بکرێتەوە و ناوی لەبنرە دەوڵەتچکەی سەربەخۆ، بەیە کەیسی هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سیڤەر و گەڕینەوەی بۆ لۆزان، ئەم کەیسانە بەگشتی لەیەك پاکەجی گەورەی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا کەکراونەتەوە، هەریەکەیان کەمەڵێك رێکەوتنی لەسەر کراوە و دواجاریش وەکو خۆی ماوەتەوە، سیڤەر لەم

کەیسانە نەکەمتر و نە زیاتر بووە، کەوابو مەسەلەکە تەنها کورد نیە بۆتە کەرەستە و کارتی سیاسی دەوڵەتە زلهێزەکان، بەڵکو هەموو ئەو کەیسانەی لەیەکتر دەچن، لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی کارتن بەدەست ئیمپریالیزمەوە، لەسەر ئاستی لۆکاڵیش هەریەکەیان بیانوویەکی نەتەوەیی و قەوارەیی و سیاسی خۆی هەیە.

دەوڵەتی عوسمانی دۆڕاوی جەنگ بوو، لە حاڵەتی بەرگری و هەوڵی مانەوەدا بوو، بەپێچەوانەی هێزەکانی دیکەوە، بۆچی ئەوان توانیان شکست بە پەیماننامەی سیڤەر بهێنن، بەڵام کورد نەیتوانی خۆی ڕێکبخات و دەوڵەتەکان قایل بکات؟

پێشتر ئەوەم بەیان کرد کە کەیسی کوردستان جیاوازی نییە لەگەڵ کەیسەکانی دیکە، بەڵام کە عوسمانلی دۆڕا بوو لەبەرانبەر هاوپەیمانی نێودەوڵەتی، لەبەر ئەوە بوو کە هاوپەیمانان خاوەنی هێزی تەکنەلۆژی و سەربازی و ئابوری زیاتر بوون و دەیانویست هەژموونیان لەڕۆژهەڵات جێگیر بکەن کە عوسمانلیەکان زیاتر لە 500 ساڵ حوکمڕانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیان دەکرد، کە دۆڕان و پاشەکشەیان کرد، خۆ دۆڕاوی بەرانبەر کورد نەبوو، بەرانبەر وڵاتانی دەوروبەری خۆی نەبوو، بۆیە بەپێی سنوورە دەوڵەتیەکەی خۆی کە سنوری لەگەڵ عێراق راستەوخۆیە، تەنها ڕۆژهەڵاتی لەدەستدا، ئەگەرنا هێزی مابوو تاکو بەرگری لەسنوورەکانی بکات و زاڵ بێت بەسەر ناوچە کوردیەکان، بە مەسەلەی سیڤەریش ئەوان بەشێك بوون لەهاوکێشەکە و توانیان لەخزمەت خۆیان بیشکێننەوە، چونکە ئەوان ئیمبراتۆری سەردەمەکە بوون و تانزیك مەغریب ڕۆژهەڵاتیان داگیر کرد، ئەمە جگە لە بەشێکی ڕۆژئاوا، لەبەرانبەر ئەوەشدا کوردەکان هەرگیز لەنێو هاوکێشەی سیاسی نێودەوڵەتی نەبوونە، کەیسەکە تەنها وەکو سۆز وەرگیراوە، جگە لەمەش کوردەکان یەکدەست نەبوونە تاکو زاڵبن بەسەر گوتاری بەرانبەرەکەیان کە هێزی سیاسی و دیبلۆماسی و سەربازی دەوڵەتانی وەکو عێراق و ئێران و سوریا و تورکیا بوون، بۆیە وەکو خۆی مایەوە، سەرباری ئەمەش دەبێ ئەوە لەبەرچاوبگرین کە تەنها کوردستان نەبوو جوگرافیاکەی دابەش کرا، بەڵکو بەشێك عێراقیش بو کرا بەکوێت و لەولاوە سوریا بەشێکی کرا بە لوبنان و وڵاتەکانی کەنداوی لێبەرهەمهات.

درێژەی هەیە..

“بەندەر فەیلی” ئازارەکی ئینسانی بەردەوام بە دەست فاشیزمی درێژکراوەوە.. ئاسۆ کمال

لە دیدارێکی دۆستانە لەگەڵ ڕۆمان نوس و بەشداریەک لە کۆڕی یانەی کتێبی لەندەن دا بۆ خوێندنەوەی ڕۆمانی “بەندەر فەیلی” دا ، ئەمە لە نزیکەوە ڕۆشنبیرێک و بەرھەمەکەیمان بینی. دوو شت سەرنجی ڕاکێشام ، یەکەمیان؛ ھەستێکی قوڵ بە ئازاری ئینسان، ئازاری تایبەتی فەیلیەک لەگەڵ ئازاری ھاوچارەنوسە ھەژارەکانی تری عێراقدا. دووەم؛ درێژبونەوەی دیوارەکانی زیندانی فاشیزمی خۆرھەڵاتی و بە میدیای زیندانی ھێشتنەوەی ئازادی لەلای فاشیزمی خۆرئاوایی یەوە.

ھەستێکی ئینسانی قوڵ

بە بەشداری لە کۆڕەکەدا دەبوایە گەنا سعید و من ڕۆمانەکەمان لە ماوەی تەنیا ٥ ڕۆژدا بخوێندایەتەوە، کە ئەویش تەنیا دوای کاری ڕۆژ شەوانمان بۆ دەمایەوە.ئەمە زۆر جار بە دۆخی خەمبار و پڕ ئازار و بێ دەسەڵاتی ئەو منداڵە “بەندەر فەیلی” دەگریاین. ئەم سەرنج ڕاکێشانەت لەلایەن نوسەرەوە بە قوڵایی ھەستکردن بە ئینسانی سەردەمەکەت ئەم بەرھەمانەی “بەختیار عەلی” ت لا گرنگ دەکا. چونکە ئەمە ئەو ھەستە ئینسانیەیە کە پێویستەمانە بە سەرنجدانی ڕاستیەکانی نالەباری ژیانی مرۆڤایەتی ئێستامان . ھەر ئەو گرنگیەیە کە لە بەرھەمەکانی دیستۆڤسکی و تۆلستۆی دا دەبینینەوە بە خەمی مرۆڤ . ئەوان ژیانی جوتیارانی ڕوسیە و ستەمی قەیسەریەتیان وەک خەمی گیرۆدەبونی مرۆڤ بەدەست سیستمی چەوسێنەرانەوە بەشێوەیەکی ھونەری خستیانە ڕوو کە تائێستاش دەتوانێ سەرنجی ئێمە ڕاکێشێ بۆ بیرکردنەوە و تێگەیشتن لە ماناکانی ژیان.

بەختیار لەم ڕۆمانەدا ھەرچەند بە قوڵی سەرنجمان بۆ ڕوویەکی تراژیدی ئینسانی فەیلی ڕادەکێشێ. بەڵام ئەوەی وەک نوسەرێکی کورد بەلای منەوە گرنگ بوو کە قەڵەم و ھەستی ئەم نوسەرە تەنیا فەیلیەک و کوردێک سنوری وێنەگرتنەکانی نیە و ناتوانێ کامێراکەی تەنیا زووم بخاتە سەر یەک بەش بەڵکو ئەو لەپاڵ “بەندەر فەیلی” دا “نەدا بوستانی و نوفل”ی عەرەبی بەغدادیشمان وەک مرۆڤی چەوساوەی ھاوخەمی

“بەندەر فەیلی” دەناسێنێ و ئەمانە دەکاتە هاوڕێی گیانی بەگیانی و خۆشەویستی “بەندەر فەیلی” کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە. دەمەکە دوای گەڕان و سەرەتاکانی شیرکۆ بێکەس ئەم شوناسەی ئینسانیە یونیڤێرسالەی مرۆڤی چەوساوەم لەپاڵ شوناسی کوردێکی ستەم لێکراودا نەبینیبوو. شوناسی کوردی فەیلی بەندەر ئازارێکی مێژوویی بەشێک لە کوردەکان نیشان دەدا بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە گێڕانی دۆخی بەندەرە کە بەهۆی ئەم شوناسە فەیلی بونیەوە ئازادی لەلایەن کۆمپانیای لیبراڵە خۆرئاواییەکانیشەوە لێ زەوت دەکرێ. ئەم گێڕانە پێمان دەڵێ کە فەیلی بوون و کوردبوون بە تەنیا شوناسێک نیە کە بەهۆیەوە ئازار دەچێژین بەڵکو درێژەی نەبونی ئازادی لە دۆخی بونی دەسەڵاتێکی فاشیستی درێژکراوەدایە.

ئەم ڕاستیە کاتێک دەردەکەوێ کە ئەمریکیەکان دێن و بەندەر لە زیندان ئازاد دەکەن بەڵام شوناسی فەیلی ئازاد ناکەن. ئەم شوناسی فەیلیە دەبێتە ئامرازێکی دەستی میدیای فاشیزمێکی تر بۆ زیندانی هێشتنەوەی بەندەر و سود وەرگرتن لە فەیلی بونی بەندەر بۆ پڕوپاگەندە بۆ ئەمریکای ئازادی و ڕزگاری بەخش و شاردنەوەی دیوی داگیرکەرانەی ئەم فاشیزمە نوێیەی بەندەری بەشیوازێکی نوێ زیندانی کردەتەوە. ئەمە هەمان داستانی ئازادی و ڕزگاربونی شوناسی کوردە لە دەست فاشیزمی بەعس و ٣٠ ساڵ بەهۆی کوردبونەوە کەوتنە ژێر دەستی فاشیزمی کوردیەوە. پارتی و یەکێتی سودیان لە شوناسی کورد وەرگرتوە کە لەم ٣٠ ساڵەدا ملیارەها دۆلاریان کۆکردەتەوە و پاوانی دەسەڵاتیان لە کوردستاندا پێ کردوە بەهۆی ئەوان خاوەنی شوناسی کوردن لە عێراقدا بەهۆی تاپۆی ئەم شوناسە قەومیەوە بە بەهەشتی خۆیان گەیشتون. ئەمە ئەو ئاڵوگۆڕەیە کە بەختیار عەلی ڕوبەڕوویەتی لەگەڵ شوناسی فەیلی و کورددا کە ئایندەی ئەدەبی کوردی پێوە بەستراوە. ئەم ڕاستیە لای بەختیار عەلی لە ڕۆمانی “غەزەلنوس و باخەکانی خەیاڵ “دا دەبینین کە ئیتر شوناسی کورد لە عێراقدا تەنیا کێشەی خەڵکی کوردستان نیە بەڵکو میرنشینە نوێیەکانی ناسیونالیزمی کوردی یەکێتی و پارتیە کە میراتگری فاشیزمی بەعسن. ئەم ڕۆمانە پێمان دەڵێ کە نوسەر واقیع و ڕاستیەکانی ئازاری مرۆڤی یۆنیڤێرسالەی کوردیش دەبینێ.

لەو کۆڕەی لەندەندا من ئەم گۆشە نیگایەی خۆمم لەسەر گرنگی بینینی ئازارەکانی بەندەر جگە لە فەیلیەک وەک مرۆڤێکی یونیڤێرساڵی چەوساوەی ژێر دەستی فاشیزمیش باسکرد. بە بڕوای من ئەمە نیشاندانی لایەنێکی بەهێزی ڕۆمانەکەیە کە پیویستە ئەدەبی کوردی زیاتر کاری لەسەر بکا و لە شوناسی قوربانیەکی کورددا، ئازارەکانی کوردێک و فەیلیەک وەک قوربانیەکی ستەمە جۆراوجۆرەکانی سیستمی کاپیتالیستی

نیشان بدا. بەڵام لە وەڵامەکانی بەختیار عەلیدا بەم گۆشەنیگایەی من بە پێچەوانەوە ئەو زیاتر لەسەر شوناسی فەیلی بونی ڕۆمانەکە و بەندەر پێداگری کرد.

بەدوای ئەویشدا دکتۆر ئیبراهیم سدیق مەلا زادە کۆمێنتی لەسەر ئەم گۆشە نیگایەی من دا کە هەڵەی سیاسیەکانی باشور ئەوەیە کە" دەڵێن بەعس لە ستەم لە هەموو عێراقدا یەکسان بوە". بەڵام هیچ کات باسەکە ئەوە نیە کە تایبەتمەندی ستەم لەسەر کورد و فەیلی بە بۆنەی کورد بون و فەیلی بونەوە لە لایەن فاشیزمی بەعس لە بەرچاو نەگرین، هەروەک ئەوەی ستەمی تایبەت لەسەر جولەکە لەلایەن نازیزمەوە لەبەرچاو گیرا . ئەمە لەوەش تێدەگەین کە بەختیار بە زمانی کوردی ڕۆمانێک دەنوسێ کە ئازارەکانی خەڵکی کوردستان دەردەبڕێ، بەڵام ئەو لە کۆمەڵگەیەکی کوردیدا کاردەکا کە شوناسی کورد بون و فەیلی بوون ئەگەر چی وەک مێژوو و واقیع بونیان هەیە بەڵام تەنیا شوناسێک نین و ئەستا خەڵکی کورد لە دنیای شوناسە جۆروجۆرەکان و گۆڕانی شوناسەکان و ناجێگریی تاک شوناسیدا دەژین. هەروەک لە نمونەی "غەزەلنوس و باخەکانی خەیاڵ "دا باسمان کرد کە ئازاری پاڵەوانەکەی بەهۆی کوردبونیەوە نیە ، بەڵکو لە ناو شوناسی کوردبوندا گۆڕانێک ڕویداوە کە بەشێکیان شوناسی مرۆڤی چەوساوە و بەشەکەی تریان شوناسی کوردێکی چەوسێنەریان هەڵگرتوە. هەرێمی کوردستان ئەستا ئایندەی گۆڕانکاری لە شوناسی کوردمان نیشان دەدا و بەختیار عەلیش بەهۆی جێگەی ئەنتی سیستەمی فاشیست بونیەوە دەبینین نوسەرێکی کوردی خاوەن شوناسێکی ئازادی یونیڤێرساڵە و ئەم باسی شوناسە گرنگیەکی هەیە لە ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدا.

لەسەر چۆنیەتی هەڵوەستەی ڕۆمان نوس لەگەڵ خوێنەرەکانیدا لەم کۆڕەدا گۆنا سعید وتی؛ هەر کەسێک کە ڕۆمانێک دەخوێنێتەوە بەپێی بۆچون و گۆشەنیگای خۆی سەیری ئەو ڕوداو و کارەکتەرانە دەکا و هەربۆیە دەکرێ خوێندنەوەکانمان بۆ ئەم ڕۆمانەی "بەندەر فەیلی" یش وەک گۆشەنیگای نوسەرەکەی نەبێ. پێم خۆش بوو کە بەختیار عەلی ئەو ڕەخنەیەی گۆنای قبوڵ کرد کە، نوسەر ناتوانێ گۆشەنیگاکانی تر بخاتە ژێر چاویلکەی پشکنینی دنیابینینەکەوە و هەڵەی هەڵە بهێنێ بەسەر تێگەیشتنی خوێنەردا. بەڵکو نوسەر مافی خۆیەتی گۆشەنیگای خۆی باس بکا و خۆی و خەیاڵ و ئایدیاکانی لە ڕێگەی ڕۆمانەکەوە وەک پەیامی ڕۆمانەکەی بناسێنێ. بە ختیار زۆر بە ڕونیش لەوەدوا کە خوێنەری ڕەخنەگر دەبێتە کەسێک ئەویش خاوەندارەتی لە بەرهەمە ئەدەبیەکە دەکا. ئەم تێبینیەی گۆنا و جەدەلەکەی بە ختیار عەلی شتێکی تازە بوو بۆ من لە کۆڕی ئەدەبیاتدا هاتەپێشە و بەشداری تری گرنگیش لەم کۆڕەدا لەلایەن بەشداربوانی تریشەوە نیشانی دا کە لەم

جۆرە کۆڕا نەمان زۆر پێویستە.
ئێمە خۆشحاڵ بوین کە لەنزیکەوە ئەم هاوڕێ یە “بەختیار عەلی” مان ناسی و دانیشتن لەگەڵ کەسانی ڕۆشنبیری وەک بەختیار عەلیدا جوانی و خۆشی بە ژیان دەدا. جوانی و خۆشیەک کە هەست دەکەیت لەگەڵ دیستۆڤیسکی و تۆلستۆیەک کە بەزمانی کوردی قسە دەکا دانیشتویت کە بە زیندوویی باسی ئازارەکانی مرۆڤ و خەونی ئازادی دەکا لە ڕۆژگاری خۆتدا، نەک تەنیا لە نێو کتێبەکاندا.

ئاسۆکمال

ل□ندن

٦ دیسەمبەری ٢٠٢٢

گۆڤاری زمان و زار ژمارە ١

[بۆ خوێندنەوەی ژمارە ١ کلیکی ئێر□ بکەن..](#)

[ژمارە ١ بە رێنووسی لاتینی...](#)

سیما گشتییەکانی تاقیکردنەوەی شیعری.. سامی شۆڕش

لە هەموو سەردەمەکانی مێژووی هاوچەرخی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، شیعر جێگایەکی ڕۆحی و سایکۆلۆژی ڕۆشنبیری و تایبەت و دیاری هەبووە. لە شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا, ئەو بایەخە زۆر گەورەتر دەهاتە پێش چاو. بگرە ناواخنی بایەخی شیعر بەتایبەتی و ئەدەب و هونەر بەگشتی، لەو سەرد□م□ و قۆناغەدا لە هەموو قۆناغە مێژووییەکانی تر زیاتری کردبوو، هۆی سەرەکیش لەم بوارەدا ئەو پەیوەندییە توندوتۆڵە بوو، کە لە نێوان شیعر و ئەدەب لەلایەك و

سیاسەت و ئیلتزامی سیاسی لەلایەکی ترەوە دروست بووبوو.
ئەوەی ڕاستی بێت، نیوەی دووەمی شەستەکانی سەدەی ڕابردوو مەودایەکی زەمەنیی گەلێك چەوپەڵ و ئاڵۆزکاو بوو، ئاڵۆزکاوییەکەش وا نەبێت هەر لە کوردستان و لە عێراق بووبێت، بگرە لە تەواوی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانیشدا بارودۆخە سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیرییەکە زۆر ئاڵۆز و جەنجاڵ بوو.
لەلایەکەوە بیروباوەڕی چەپگەری و لەرفەی ئاگری گیڤارا و بانگە فەلاحییەکەی ماوتسی تۆنگ هەر چوار سووچی جیهانی هێنابووە لەرزین.
لەلایەکی ترەوە ڕاپەڕین و خۆپیشاندانەکانی قوتابیان لە فەرەنسا و بەریتانیا و ئەڵمانیا زادەکی ڕۆحی و فیکریی دەوڵەمەندی بۆ لاوان و قوتابیانی جیهان، بەتایبەتی جیهانی کۆمەڵگا دواکەوتووەکان ڕەخساندبوو، لەلایەکی تریشەوە سروودی شۆڕشی لادێ و نرکەی جووتیارەکانی برنج لە لاوس و کەمبەدیای ئەوسا، ئینجا تاڵە مووەکانی ڕیشی هۆشی منەی ڤێتنام، نەك هەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بگرە ناو خودی ئەمەریکا و جادەکانی ئەورووپاشی خستبووە ناو گێژاوی تووڕەیی و هەڵچوونەوە.
لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەلومەرجەکە قورستر بوو، بەتایبەتی ناوچەکە خۆی زێدی تێکقڕژانێکی کۆنینەی ئایینی و شارستانی بوو، سەرباری ئەوەش کۆمەڵێك ڕژێمی گەندەڵ لە ناوچەکەدا تا دەهات زۆرتر بەنزینیان بەسەر ئاگری ناو دڵ و دەروونی میللەتەکانی خۆیان دەڕشت. ناکۆکی و دیاردەکانی شەڕی سارد تا دەهات زۆرتر تەنگی بەخەڵکەکە هەڵدەچنی و ناوچەکەی بەرەو قووڵایی توونێلێکی تاریك دەبرد. لەو نەوانەشدا نوشوستییەکەی عەرەب لە حوزەیرانی 1967دا، دنەی بەدەماری ڕاپەڕین دەدا، نەك تەنیا لەناو عەرەبدا، بگرە لەناو تەواوی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. لەو نەوانەش داتەپینی پێنجی حوزەیران و هەڵستانەوە و بەرگریکردنی فەلەستینییەکان لە دوای ئەو داتەپینە، ئیزدیواجییەتێك، یان دووفاقیبەکی پڕ گرێکوێرەی لەناو دڵ و مێشکی لاواندا دروست کردبوو، لەو بەرامبەرەدا حاڵی عێراق باشتر نەبوو لە پانتاییەکانی تر. بگرە ڕەنگدانەوەکان لێرەدا زۆر زەقتر و قورستر دەهاتنە پێش چاو، چونکە عێراق دەوڵەت و کۆمەڵگایەك بوو هەر لە سەرەتاوە لە ڕووی مۆزائێکی ئەتنیکی و یاسایی و دەستوورییەوە لەسەر بناغەیەکی نادروست دامەزرابوو، مەعلوومیشە هەر دەوڵەت و کۆمەڵگایەك لەسەر بناغەی ناتەبایی لەو بابەتە ڕاست بووبێتەوە، ئەوا زۆر زوو دەکەوێتە ژێر ڕکێفی زەبر و پاڵەپەستۆی هۆکارە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیرییەکان.
یەك لە ڕەنگدانەوەکانی ئەو بارودۆخە لەناو عێراق، قڵیشانی حزبی

شیوعی بوو، لە ئەیلوولی 1967دا، کاتێك حزبەکە لەنێوان بالێکی ڕاستڕۆی سەر بە بلۆکی سۆڤیەت و بالێکی چەپڕۆی سەر بە ڕێبازی ماوتسی تۆنگی چین و فیدل کاسترۆی کووبا و چی گیڤارای ئەرژەنتین دابەش بوو. لەولای ترەوە، لەزۆنگاوەکانی خواروو، بەتایبەتی لە ناوچەی (ئال□ ئیزێرچ) و دەوروبەری ناسریە و عیمارە، ڕاپەڕینێکی چەکداری دەستی پێکردبوو، لەژێر سەرکردایەتی لاوێکی عێراقی کۆمۆنیستی دۆستی (برتراند ڕاسڵ)ی ئینگلیز، کە ناوی (خالید ئەحمەد زەکی) بوو، ئەوەی نەوتێکی زۆرتری ڕشتە سەر بارودۆخە خراپ و ئال□□ز□کەی ناو عێراق، هاتنە سەر حوکمی ڕێژیمی بەعس بوو لە کوودەتای ت□مووزی ساڵی 1968دا.

هەر ل□ ب□واری بازنەی ڕۆشنبیریدا لە عێراق، بزووتنەوەیەکی تازەگەری دەستی پێکردبوو. شیعر ئاسانترین و جوانترین و کاریگەرترین شێوازی دەربڕین بوو، بۆیە گۆڕانکاری□ کۆمەلایەتی و سیاسی و ئابووری□کان زۆر بەپەلە لە جیهانی شیعردا ڕەنگیان دەدایەوە. کۆمەڵێك شاعیر و نووسەری نوێخوازی عێراقی، لە پێشەوەیاندا: فازڵ عەزاوی، سامی مەهدی، خالید عەلی مستەفا، فەوزی کەریم. لەو ساڵانەدا بەیاننامەیەکی شیعریان بڵاوکردەوە، کە تیایدا بانگیان بۆ تازەکردنەوەی فۆرم و ناوەرۆکی شیعر و ئەدەبیات هەڵدەدا. ئەو کاتە بارودۆخی کوردستانیش بە قۆناغێکی ناسکدا تێدەپەڕی. شۆڕشێکی چەکدار لە چیاکانی کوردستاندا بە سەرۆکایەتیی ڕێبەری نەمر مستەفا بارزانی هیوایەکی گەشاوەی خستبووە ناو دڵ و دەروونی کوردەوە، بەڵام لەولای ترەوە ڕێچکەی وایش لەناو سیاسەتی کورددا سەری هەڵدابوو، کە لەگەڵ ئەو هیوا و گەشانەوەیە ناتەبا بوو، ئەگەرچی هەوڵەکان زۆرجار لەژێر دروشمی بریقەدار و چەپگەرێتیش بەڕێوە دەچوون.

جگە لەو حاڵە ناجۆرە، لە نیوەی دووەمی شەستەکاندا کوردستان ب□ قۆناغێکی بەرچاوی بڵاوبوونەوەی خوێندەواریشدا تێدەپەڕی. هۆی ئەوەیش زیادکردنی ڕادەی هۆشی نەتەوەیی و نسکۆ سیاسی□کەی حوزەیرانی عەرەب و دەرچوونی چەند ڕۆژنامەیەکی عەرەبی و کوردی بوو، ڕۆژنامەی (تەئاخی) و (برایەتی) لە لایەك و لاپەڕە کوردییەکەی ڕۆژنامەی (ئەخبار)، کە محەمەد تۆفیق وردی بەڕێوەی دەبرد، ئینجا چاپخانەکەی: مام گیوی موکریانی و چیرۆکەکانی: محەمەد مەولوود مەم، دەور و جێ پەنجەی مامۆستایان: عیزەدین فەیزی و جەودەت ئەحمەد ناجی و دکتۆر مارف خەزنەدار، کە تازە لە یەکێتی سۆڤیەت هاتبووەوە، ڕۆڵێکی گرینگیان ل□ب□واری گەشەپێدانی ڕۆشنبیریی کوردیدا لە شاری هەولێر دەگێڕا. لەولاوە هەندێك ڕۆژنامە و بڵاوکراوە و کتێبی شاری سلێمانی بایەخێکی زۆریان لەم بوارەدا

هەبوو. بگرە سلێمانی لەو کات و زەمانەدا بووبووە مەڵبەندی بووژاندنەوەی زمان و کلتوور و ئەدەبیاتی کوردی، هەروەها کەرکووکیش، کە تا ئەو کات هێشتا لەژێر پاڵەپەستۆی بەعس نەخنکێنرابوو، دەورێکی هەبوو لە ڕەوتی تازەگەرێتیی شیعر و ئەدەبیاتدا. لەم نێوانەدا: لەتیف حامید بەرزنجی و لەتیف هەڵمەت و ئەحمەد شاکەلی و فەرهاد شاکەلی و سەلام محەمەد، جێ پەنجەیان دیاربوو.

بەهەرحاڵ، ئەو هەموو گۆڕانکارییە سیاسی و رۆشنبیرییانە، کە سەرتاسەری جیهانیان گرتبووەوە، زەوینەیەکی لەباریان بۆ چەند گۆڕانکارییەکی تازەتر دروست کردبوو:

یەکەم: بەهێزبوون و گەشەسەندنی پەیوەندییەکانی نێوان ڕۆشنبیری و بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی و سیاسەت و حزبایەتی.

دووەم: هاتنە پێشەوەی نەوەیەکی نوێی چەکدار بە بیرێکی تازە و دیدێکی تازە بۆ جیهان و ژیان و مێژوو.

سێیەم: پەیوەندییە ئاڵۆزەکانی نێوان تاك و کۆمەڵ، تاك و تاك، کۆمەڵ و کۆمەڵ، ئەمەش لەیەك کاتدا جۆرە ناتەباییەکی بەرچاوی هێنابووە پێشەوە لەگەڵ گۆڕانی یەکەم.

ئەو هەموو حاڵە پێکەوە گرێدرابوون. کاریان لەیەکتری دەکرد. بگرە کارێکی گەورەتریشیان لە خەڵك و لە کەرتە ڕۆشنبیری و لاوەکەی ناو خەڵکی دەکرد، هەروەها کارێکی زۆر زەقتریشیان لە بزووتنەوەی ڕۆشنبیری و لە زەوق و خەیاڵ و ئەدەب و هونەریش دەکرد.

* * ▪

لە نیوەی دووەمی شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا، تازە گەنج بووم. ساڵی 1967. تەمەنم حەڤدە ساڵ بوو، ڕووداوە گەورەکان و گۆڕانە بە پەلەکان بەشێکی زۆری گەنجانی وەك منیان، بە تایبەتی لەناو قوتابیان و خوێندەواراندا بەرەو دنیای پەرۆشی و بەدواکەوتن و خوێندنەوە و پرسیار و وەڵام دەبرد.

لەو سەردەمە جەنجاڵە و پڕ شەشەڕەدا خوێندنی ئامادەییم لە هەولێر تەواو کرد، دواتریش لەکۆتایی شەستەکاندا چوومە زانکۆی مووسڵ و لەوێ دەستمدایە خوێندنی ژمێریاری، بابەتی خوێندنەکەم جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ خولیا و ئارەزووم هەبوو، بۆیە لە تەك خوێندن بەردەوام خەریکی خوێندنەوە و شیعر بووم.

پێشتر لە هەولێر هاوڕێیەتیم لەگەڵ: سەعدوڵڵا پەرۆش و عەبدوڵڵا پەشێو و جەمیل ڕەنجبەر و عەبدوڵڵا حەداد و

عەبدولخالق سەرسام پەیدا کردبوو، مامۆستا کەمال غەمبار, لە پەلدا ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لەهاندانم بەرەو خوێندنەوە و ئەدەب و نووسینی شیعر، ئێستاش لە بیرمە ناوە ناوە پێنجخشتەکی شیعرێکی (ئەخەل)ی بۆ دەخوێندمەوە، کە لە دێڕێکدا دەڵێت: (شەهیدم کفنەکەم ئاڵە.)

زۆر لە شاعیران و نووسەران، لە تەمەنی منداڵییەوە گوێیان بەحیکایەتی کوردی و لایلایەی کوردی و قسەی ڕەسەنی ئەو زمانە پاراوە دەزرینگایەوە، من وا نەبووم، من زۆرتر بەزمانی تورکمانی، کە لەو سەردەمەدا زمانە ناوەخۆییەکەی هەولێر بوو، فێری دواندنی ژیان بووم، لە تەمەنی شەش حەوت ساڵییەوە وردە وردە فێری زمانی کوردی بووم، چەند ساڵێک باوکم مامۆستا بوو لە گوندی بەحرکە، بەخاووخێزانەوە لەو گوندە دێرینە ماینەوە، ئەوسا تەمەنم شەش ساڵان بوو، هەر لەوێش چوومە بەرخوێندن و فێری زمانی کوردی بووم.

دواتر ئەوەی زۆرتر ئاشنای کردم بەزمانی شیرینی کوردی، کتێبخانە و چاپخانەکەی: مام گیوی موکریانی و شیعرەکانی: پیرباڵ مەحموود و کلێتەکەی: مەحموود زامدار بوو، هەروەها قوتابخانەش ڕۆڵێکی گرینگی هەبوو، بەتایبەتی هەندێک لە مامۆستاکان مەبەستیان بوو لە شاری هەولێردا گەشە بەزمانی کوردی بدەن و قوتابییەکانیان نەک فێری زانستی، بگرە فێری زمانی کوردیش بکەن، ئەوی ڕاستی بێت باوکیشم، یەک لە مامۆستا کۆنەکانی شاری هەولێر بوو، کوردییەکی باشی دەزانی و زۆرجار لە قوتابخانەدا وانەی زمانی کوردی دەگوتەوە. لەوەش بەولاتر خولیایەکی زۆری هەبوو لە بواری هونەری نواندندا و بەیەکێک لە دامەزرێنەران و گەشەپێدانی هونەری شانۆ لە شاری هەولێر دەژمێردرا.

لێرەوە دەستمدایە فێربوونی کوردی، زمانی کوردی بۆ من لەو سەردەمەدا زمانی دەربڕینی ڕۆژانە بوو، زمانی پەیوەندیکردن بوو لەگەڵ دەوروپشت، دواتر بوو بە کەرەستەی خستنە سەر کاغەزی ئەو هەموو جەنجاڵی و ناکۆکی و دڵەڕاوکێییەی، کە لەناخی تازە لاوێکی وەک مندا پەنگی دەخواردەوە و بە سەرچاوەیەک دەگەڕا لێی بتەقێتەوە. بۆیە کاتێک، ساڵی 1968 چوومە مووسڵ. بوارێکی چاکترم بۆ خوڵقا تیایدا بیر لە نووسینی شیعر بکەمەوە، لەوێ یەکەم کۆمەڵە شیعری چاپکراوی کوردیم خوێندەوە، هی شاعیری پایە بەرز (محەمەد ساڵح دیلان) بوو، لەوێوە هەموو مانگێک دەگەڕامەوە هەولێر و کتێب و دیوانە شیعری شاعیرە کۆن و تازەکانم دەکڕی، سەرباری

کتێبەکانی: سەلامە مووسا و نەجیب مەحفووز و لوتفی ئەلمەنفەلووتی، ئەم کتێبانەم لە هەولێر دەکڕی و لەگەڵ خۆم دەمبردنەوە مووسڵ و لەوێ خەریکی خوێندنەوە و لەوە فێربوونیان دەبووم. بەڕاستی ئەو ساڵەی مووسڵ بۆ من، ساڵی فێربوونی هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی بوو.

پێش ئەوەی دەست بدەمە شیعر نووسین بەزمانی کوردی، هەر لە قۆناغی خوێندنی ئامادەییەوە لە هەولێر دەستم دابووە فێربوونی زمانی عەرەبی ئەوەی زۆرتریش یارمەتی دەدام لەم بوارەدا، عەبدوڵڵا حەداد و عەبدولهادی قەساب بوون، کە قوتابی بوون لەگەڵ خۆم لە ئامادەیی هەولێر. هەر لەو سەردەمەشدا پارچە نووسینەکی بچووکم وەك (خاطرة) لە گۆڤارێکی عەرەبی عێراقیدا بڵاوکردەوە. لەگەڵ ئەوەشدا فێربوونی زمانی عەرەبی بۆ من تەنیا فێربوونی زمانە ئەدەبییەکە بوو، نەك زمانی قسەکردن و ئاخاوتن، بگرە تا ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت کاتێك بمەوێ بەزمانی عەرەبی قسە بکەم، دەیان هەڵەی زەق دەکەم.

ساڵێ تەواو نەبوو، هەندێ خولیای ئەدەبیات و شیعری کوردی بووم، کە ئیتر کەوتمە حەزی ئەوەی دەست لە خوێندنی ژمێریاری لە مووسڵ هەڵبگرم و بچمە کۆلێژی ئەدەبیات – بەشی کوردی لە زانکۆی بەغدا. شیعر ئەو کاتە بووبووە ڕووگەنمای ژیانی داهاتووم، چونکە تێکەڵاوی بیر و هۆشی سیاسی و ڕۆشنبیریم بووبوو. شیعر لە تاقیکردنەوەی ئەو چەند ساڵەمدا تەنیا وشە ڕیزکردن نەبوو، تەنیا ڕووکەشێکی جوانی و زمانەوانی نەبوو، بگرە دەرگایەکی سەرەکی بوو لەو قەڵاتەی ناومان نابوو (قەڵاتی تێکۆشان). بۆیە کلیلی ئەو دەرگایە لەکوێ بووایە، ئێمەی نەوەی ئەو سەردەمە، بەبێ ترس و ڕاڕایی بۆی دەچووین. لەو کات و زەمان و سەردەمەدا ئەو کلیلە بۆ من لە شیعر و ئینجا لە فێربوونی زمانی کوردی، دواتریش لە بەشی کوردی زانکۆی بەغدا بوو. لەبەرەوە، بەبێ هیچ سێ و دووکردنێك دەستم لە خوێندنی ژمێریاری لە مووسڵ هەڵگرت و ڕووم لە بەغدا کرد: ئەو بەغدایەی لەو کاتەدا بیری تازە و جۆشی گەرم و لانەی نوێخوازی بوو.

پەیوەندیم لەگەڵ بزووتنەوەی شیعر لە هەولێر نەپچڕیبوو. بگرە ئەو پەیوەندییە لە جاران گەرمتریش بووبوو. سەعدوڵڵا پەرێش نزیکترین برادەر و هاوڕێی ئەو ڕۆژانەم بوو، عەبدوڵڵا پەشێو، ئەگەرچی هەندێك جیاوازیشمان هەبوو لە ڕووی فیکر و لێکدانەوەی سیاسی، هێشتا هەر زۆر نزیك بوو لە من و

سەعدوڵڵا. لەگەڵ پیرباڵ مەحموود و مەحمـوود زامـدار دەستایەتیم پەیدا کردبوو، بگرە دەمارە هەولێرییەکە دەستایەتییەکەی لە نەوانماندا گەرمتر کردبوو.
بەغدا و ژیانە ڕۆشنبیری و سیاسییەکەی ئەو شارە بۆ هەولێرییەکی وەك من، لە مووسڵ دوورتری نەدیبێت، کۆتایی دنیا بوو. بۆیە وەك کلیلی بەهەشتم دەزیبێتەوە دەم خۆش بوو بەو شارە. گەرموگوڕ بووم لە چوونە ناو جیهانەکەی. لە ئاشنابوونی بازنە ڕۆشنبیرییەکەی، ئەگەرچی ئەو بازنەیە زۆرتر نووسەر و داهێنەرە کوردە نیشتەجێکانی پایتەختی دەگرتەوە.
لە ساڵی یەکەمی ژیانم لە بەغدا، کە سەرەتای تاقیکردنەوەی شیعریم بوو، دەستایەتیم لەگەڵ حوسەین عارف و جەلالی میرزا کەریم و کەمال ڕەئووف و شێرکۆ بێکەس پەیدا کرد. لە زانکۆشدا داستانی مەم و زین و گەنجینەکانی شیعری کلاسیکی کوردی دەرگایەکی تازەیان لە بەردەممدا کردەوە.
یەکەم پارچە شیعرم لە ڕۆژنامەی هاوکاری ساڵی 1970 بڵاوکردەوە، لە نووسیندا حەزم بەو هەوا شیعرییە تازەیە دەکرد، کە جەلالی میرزا کەریم و شێرکۆ بێکەس شیعریان پێ دەنووسی، هەستم دەکرد ئەو ناوەرۆکە گەرموگوڕەی لە دڵ و دەروونمدا دەپەنگێتەوە پێویستی بەشێوازێکی تازە و ئاسان هەیە. بۆیە وەك هەندێك شاعیری تازە پێگەیشتووی ئەوسا، ڕووم لە زمانی تەمومژاوی نەدەکرد. ڕێزم لە کلتووری کلاسیکی کوردی دەگرت و بەچاوی فێربوون دەمخوێندەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا حەزم لە تازەگەرێتی بوو، چەند مانگێکی نەبرد هەر لە ڕۆژنامەی (هاوکاری)دا، دامەزرام، بازنەی برادەرایەتیم فراوانتر بوو، سەڵاح شوانم ناسی، کە لە زانکۆ ساڵێك لە پێش من بوو، محەمەد زادەم ناسی، ئەویش لە بەشی کوردی ساڵێك لە پێش من بوو، بورهان قانیع و سەڵاح عەقراوی و سەربەست بامەڕنی، بورهان کە کوڕی شاعیری گەورەی کورد قانیع بوو، کانگایەکی ئەجگار دەوڵەمەندی قسەی نەستەق و پەند و سەرگوزشتەی کوردی و زمانی ڕەوان بوو، دووەمیان دەرگای بادینانی لە ڕوومدا کردەوە، سێیەمیشیان، لەو سەردەمەدا سەرنووسیاری هاوکاری بوو، لە تەك جەلالی میرزا کەریم فێری وردەکارییەکانی کاری ڕۆژنامەنووسیان کردم. تایەر ساڵح سەعید و ڕەئووف بێگەرد و مستەفا ساڵح کەریم، هەروەها لەو ساڵانەدا ئەحمەد تاقانە و تەڵعەت سامان، هەریەکەیان بەشێوەیەك سەرچاوەی دەوڵەمەندی بوون بۆ تاقیکردنەوەکەم که

ئەوسا لە سەرەتادا بوو، لە هەر یەکەیانەوە شتێك فێربووم. لەوەش بەولاتر، لە ناو زانکۆدا، مامۆستاکانم: دکتۆر مارف خەزنەدار و دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ و دکتۆر ئیحسان فوئاد، سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی فێربوون و چاوبڕینە دواڕۆژ بوون بۆ من. بەڵێ زۆری نەبرد لەو (هاوکاری)یەی، کە ساڵێك پێشتر وەك خوێنەرێکی گورجوگۆڵ چاوەڕێی ڕۆژی دەرچوونیم دەکرد، بووم بەلێپرسراوی لاپەڕەی ئەدەب و ژیان، پاش ئەوەی جەلالی میرزا کەریم بوو بە بەڕێوەبەری نووسینی ڕۆژنامەکە.
لە ماوەی سێ ساڵی کارکردنم لە هاوکاریدا، زۆربەی شیعرەکانی خۆم نووسی، ڕاستیە ئەو هەموو شیعرانە ڕەنگە لە بیست پارچە شیعر زیاتر نەبووبن، بەڵام دیاربوو جێگایەکی باشیان بۆ خۆیان کردبووەوە لە کتێبخانەی شیعری نوێی کوردیدا. لەو سەردەمەدا یەك لە عەیبەکانم ئەوە بوو بایەخم بەکۆکردنەوە و پاراستنیان نەدەدا.

* * *

ساڵی یەکەمم بوو لە بەغدا، کاتێك ڕێککەوتنامەی یازدەی ئادار بڵاوکرایەوە. ئەو ڕێککەوتنامەیە کەشوهەوایەکی پڕ ئازادی لەبەردەم نووسین و ڕۆژنامەنووسی کوردی واڵا کرد. ڕۆژنامەی هاوکاری قازانجێکی گەلێك گەورەی لەم بارودۆخە کرد.
هەر لەو ساڵەدا، دەستەیەك لە ئەدیبانی کورد بەیاننامەی (ڕوانگە)یان بڵاوکردەوە. ڕۆڵی کاریگەر و گەورە، بگرە سەرەکییەکەی ئەو بەیاننامەیە و تەواوی بزووتنەوەکە هی (حوسێن عارف) بوو، بەڵام وەك پێشتریش باسم کرد دیاربوو زەروورەتێکی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی لە ئارادا بوو بۆ بزووتنەوەیەکی لەم بابەتە، بەتایبەتی دوای گۆڕانکارییە سیاسی و ئابووری و فیکرییە گەورەکانی ئەو سەردەمە.
حوسێن عارف ڕۆشنبیرێکی گەورەی کورد بوو. تاقیکردنەوەیەکی گرینگ و بەربڵاوی سیاسی لە کۆڵ خۆیدا هەڵگرتبوو. ماوەیەکی درێژ لە ناو حزبی شیوعی عێراقیدا کاری کردبوو. دواتر لەگەڵ باڵی عەزیز حاج (القیادة المرکزیة) درێژەی بەخەباتی سیاسی خۆی دابوو، بەڵام ئەستەمی کاری حزبی و گۆڕانکارییە فیکرییەکانی ئەو سەردەمە حوسێنیان گەیاندبووە قەناعەتی ئەوەی، کە دەست لەکاری حزبایەتی بکێشێتەوە و خۆی بە چیرۆك نووسین تەرخان بکات.
من لەو چەند مانگ و ساڵە سەختەدا حوسێنم ناسی و بووین بە دوو برادەری زۆر نزیك، ئەگەرچی ئەو بەتەمەن لە من

گەورەتربوو. لە ساڵانی دواتریش حوسێن هەر برایەکی گەورە بوو بۆ من. چ لە بواری ئەدەب و نووسیندا، چ لە بواری شەخسیدا. ئەوەی ڕاستی بێت تاقیکردنەوەی برادەرایەتی حوسێن بۆی ڕوون کردمەوە، کە ناسیاری و پەیوەندی و بیروڕا گۆڕینەوە لەگەڵ کەسانی خاوەن تاقیکردنەوەی ئەدەبی کامڵ، مەرجێکی گرینگی بەرەو پێش چوون و پەرەسەندنی تاقیکردنەوەی خەڵکانی لاو و تازە پێگەیشتووە.
لە ڕێگای حوسێن عارفەوە تێکەڵاوی جیهانی شیعر و ئەدەبیاتی ڕوانگە بووم، ئەوسا بەهۆی سیاسەت، فوئاد قەرەداغی و نەوشێروان مستەفا و فازڵی مەلا مەحموودم دەناسی، بەڵام چونکە من لە دیدی ڕوانگەوە سەیری جیهانم دەکرد، جۆرە ناتەباییەك لە ئارادا بوو، بگرە کار و چالاکییە حزبی و سیاسییەکانی ئەوانم بەدڵ نەبوو. ئەوسا لەگەڵ ڕێکخراوی (کۆمەڵە) کەوتمە کار، بەڵام کۆمەڵە ڕێکخراوێکی گەشەگیر و ئایدۆلۆژی تەسك و داخراو بوو، بۆیە یەکێکی وەك من، کە هۆگری جیهانە کراوەکەی ڕوانگە بوو، زەحمەت ئیدارەی لەناو دەکرد. دوای یەك هەفتە لەو ڕێکخراوە دابڕام ، دواتر قەرەداغی و فازڵیش لێیان دابڕان.
پەیوەندییەکانی من لەگەڵ ڕوانگە هۆیەکی سەرەکی بوو بۆ ئەوەی ڕێکخراوی کومەڵە بەچاوی ناڕەحەتییەوە سەیری چالاکییە شیعری و ئەدەبییەکانی من بکات، بەتایبەتی نەوشێروان مستەفا و ئەوان وایان لێك دەدایەوە، کە ڕوانگە سەرچاوەی بیروباوەڕی لیبراڵ و بۆرژووایە و جۆرە مونافسەیەکیش بۆ ئەوان دروست دەکات. من ئەوسا زۆرتر مارکسی – لینینی بووم. بۆیە ئەوانەی کۆمەڵە زۆرتر تیر و توانجیان لە من دەگرت و گاڵتەیان بە شیعرەکانی من دەکرد.
ڕوانگە بانگهەڵدەری نوێخوازی بوو لە فۆرم و ناوەرۆکی ئەدەب و هونەردا. بانگهەڵدەری وازهێنان بوو لە دەق و دابونەریتی کلاسیك. بەڵام لە هەمان کاتدا دیدێکی سیاسی هەبوو، کە ئەوانەی دژ بە روانگە بوون لەناو کۆمەڵەدا هەستیان پێدەکرد و لێی دەپرینگانەوە.
ئەم ناکۆکییە، لەو سەردەمەدا، خۆی لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەی هاوکاریدا دەنواند. ئەگەر بگەڕێینەوە ئەو ساڵانە، دەیان وتاری درێژ و پڕ توند و تیژی دەبینین، کە بە قەڵەمی: برایان: فوئاد قەرەداغی و نەوشێروان مستەفا و فوئاد مەجید میسری لە دژی ڕوانگە نووسراون، ڕاستە زۆربەی وتارەکان لە دووتوێی ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبیدان، بەڵام لە کرۆکدا

زۆر بەیان بۆنی ڕقێکی سیاسیی زەقیان لێ دێت.
ڕەنگە لێرەدا جێگای خۆی بێت، وەك ئەمانەتێکی مێژوویی پەنجە بۆ ئەوە درێژ بکەم و بڵێم برادەرانی پارتی ئەوسا هەستیان بە تخووبەکانی ئەو ناکۆکییە ژێرەکییەی نێوان (ڕوانگە) و (کۆمەڵە) نەدەکرد. ڕەنگە فه‌رەنسۆ حەریری تاکە کەس بووبێت لەناو پارتیدا هەستی بەم مەسەلەیە کردبێت، بەڵام ئەویش هەوڵێکی ئەوتۆی نەدا بۆ دەستوەردانە ناو ئەو کێشەیەی کە ئەوسا زۆر بەزەقی لەناو بواری ڕۆشنبیری و ئەدەبیاتی کوردیدا سەری هەڵدابوو.
دواتر کاتێك لەژێر پاڵەپەستۆی هەلومەرجە سیاسییەکەی کوردستان بزووتنەوەی ڕوانگە کەوتە ڕاوەستان و پاشەکشەکردن و وەستان، من و چەند برادەرێکی هەواخوازی ڕوانگە ڕووما ل□ حزبی شیوعی – قیادەی مەرکەزی کرد. ئەو هەڵکشانەمان بەرەو قیادەی مەرکەزی دەربڕی ئەو ڕاستییە بوو، کە ئێمە کۆمەڵە نەبووین و بگرە نێوانیشمان ناخۆش بوو لەگەڵ ئەو ڕێکخراوە نهێنییە داخراوە، بەڵام لە هەمان کاتدا چەپی مارکسی بووین و بۆ قەوارەیەك دەگەڕاین خۆمانی تێدا بدۆزینەوە، بۆیە پێمان باشتر بوو ببین بەقیادەی مەرکەزی لەوەی بەڕووتوقووتی، بێ هێز و توانا لە بەردەم ئەوانەی کۆمەڵەدا بمێنینەوە.
* * ▪
ئێستاش لە بیرمە، ناکۆکییەکانی نێوان پارتی و حزبی شیوعیی سەر ب□ س□قی□ت لە سەرەتای ساڵی 1974 گەیشتبووە ئاستێکی قووڵ، ڕۆژنامەی برایەتی لەو سەردەمەدا شیعری: (تۆ ئەو خاکەی منی جۆگە ئەخۆیتەوە و تێرت ئەکەم)ی منی بڵاو کردەوە، ئەوسا یادی چل ساڵەی حزبی شیوعی بوو، بەڵام من لەڕیزی قیادەی مەرکەزیدا بووم، بۆیە لەو ناکۆکییەدا خۆم بە هاوپەیمانی پارتی دەزانی، ئەوی ڕاستی بێت شیعر و کاری ئەدەبی لای من لەو ساڵانەدا کاری حزبی و ئایدۆلۆژی بوون، من خۆم بووبووم بەکادیرێکی قیادەی مەرکەزی. لە نێوان بەغدا و سلێمانی و هەولێر و بەسرە خەریکی کاغەز هێنان و بردن و کۆبوونەوە و پەیوەندیکاری بووم. لەلایەك قوتابی زانکۆ بووم. لەلایەکی تر کادیری قیادەی مەرکەزی بووم. لەلای تریشەوە ڕۆژنامەنووس و شاعیر بووم، لەبیرمە سبەینان دەچووم بۆ زانکۆ، پاش نیو□□یان دەچوومە ڕۆژنامەی هاوکاری، ئێواران بەیاننامەی قیادەی مەرکەزیم بەسەر سەفارەتخانە و ڕێکخراوەکان و ڕێکخستنەکانی حزب لە بەغدا دابەش دەکرد و

کە بوونەوەم دەکرد، شەوانیش خەریکی شیعر و نووسین و خواردنەوە و موناقەشەی ڕوانگە و ڕوانگەخوازی بووم. مەعلوومیشە لەو سالانەدا قیادەی مەرکەزی یەکخراوەکی قەدەغەکراو بوو، دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی ڕژێم هەمیشە بەدوایەوە بوون بۆ گرتن و ئیعدامکردنی ئەندامانی. عێراق بەگشتی و کورد بەتایبەتی تا دەهات وەزعیان خراپتر دەبوو، لەژێر پاڵەپەستۆی بەعسدا. خەڵکانی وەك من زۆرتر چاویان لە شاخ بوو، چاویان لە سەنگەری پێشمەرگە بوو. زۆرتر بەرەو ئەو قەناعەتە دەچوون، نە شیعر، نە ڕۆژنامەنووسی دادی ڕووبەڕووبوونەوەی بەعس نادەن، بەڵکو دەبێت لەم پێناوەدا سەنگەر و چەکی کاریگەرتر بەکار بهێنرێت. لەبەرەوە، تا دەهات گیانی حزبایەتی و سیاسەت بەسەر تاقیکردنەوەی شیعریمدا زاڵ دەبوو، تا دەهات خۆم لە جیهانی بەربڵاوی شیعر و ئەدەبیات و هونەری جوانی دەگواستەوە جیهانی ئایدۆلۆژیا و تاکبینی، تا دەهات ناخ و دەروونم جێگایان بۆ وێنەی تۆڵ و خەونی ئاڵ و هەناسەی شیعر چۆڵ دەکرد و مەودایان بۆ دەماری ناکۆکی و گرێی سیاسەت خۆش دەکرد. لەو ماوەی چوار ساڵی خوێندنم لە زانکۆ، کە ماوەی کارکردنیشم بوو لە بواری شیعر و ڕۆژنامەوانی کوردی، جگە لە قەڵەمەکانی بواری ڕوانگە، لەگەڵ چەندین شاعیر و نووسەری تریش دەستایەتیم بەهێز بوو، دەستایەتیم لەگەڵ: لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاکەلی و ئەحمەد شاکەلی و ئەنوەر قادر محەمەد لەو دەستایەتییانەن، کە هەرگیزاوهەرگیز لە یادیان ناکەم. تاقیکردنەوەی ئەو برادەرە خۆشەویستانە هەمیشە ئەوەیان فێر دەکردم، کە جیهان زۆر لە هەولێر و سلێمانی، بگرە لە بەغداش گەورەترە. دواتریش ناسینی حەمە فەریق حەسەن و حەمەسەعید حەسەن و ڕەئووف حەسەن لە سلێمانی و کەریم دەشتی و ئیسماعیل بەرزنجی و نەوزاد ڕەفعەت لە هەولێر، ئاسۆیەکی تازەتریان لەبەر چاوم کردەوە، بەڵام دیاربوو، من بڕیاری خۆم دابوو، تا دوا قۆناغ بەڕێگای حزبایەتیدا بڕۆم و تاقیکردنەوە شیعرییەکەی خۆشمی لەسەر دانێم. هەموو برادەرەکانم کوردایەتییان دەکرد، هەریەکەیان بەشێوەیەك حزبی بوون، بەڵام حزبایەتیکردنەکەی من هەندێك تاکڕەوەتی و گیانی وشکایەتی لەگەڵدا بوو، بۆیە ئەوان بەردەوام بوون، بەڵام من هێشتا ساڵی 1976 دەستی پێ نەکردبوو, شاعیرەکەی ناو دڵ و دەروونم دواهەناسەی دا، ڕاستە پێشتریش خووی حزبایەتیکردن لەلای من زۆر زەقتر بوو، بەڵام هەر ئەو زەقییە وای کردبوو کەمتر بەرهەمی بڵاوکراوەی

شیعریم هەبێت و زۆرجار نووسینی ڕەخنەیی و ئەدەبی و سیاسیش بنووسم. بگرە وای کردبوو کەمتر خولیای پاراستن و چاپکردنی شیعرەکانم هەبێت. بەو واتایە دەتوانم بڵێم شیعر لای من هەر لە بنەڕەتەوە بەنیوەچڵی لەدایك بوو، کە لەدایك بوو حزبایەتی دەستی خستبووە بینەقاقایەوە، بۆیە زۆر نەژیا، بەڵام ئەوەندەم بەسە، (کە ژیا). ساڵی 1974 لەگەڵ تەوژمی میللەتەکەم ڕووم لە شاخ و ڕیزی پێشمەرگایەتی کرد، چوومە بنکەیەکی قیادەی مەرکەزی لە جیزانی سەرووی گەڵاڵە، چەند مانگەکم لەوێ بەسەربرد، هاوڕێی ڕۆژانەم برسێتی و کتێبی ستالین و کۆبوونەوە بوو، بەڵام لە هەمان کاتدا ناکۆکییەکی گەرم لە ناخمدا دەجووڵایەوە له نێوان دەماری شیعری و توخمی سیاسەت، حەزم بە ئیشی ناو نووسین و ڕۆژنامەنووسی بوو، هاتم داوای دەرفەتی کارم لە دەزگای ڕاگەیاندنی پارتی دیموکراتی کوردستان کرد، ئێستاش لە بیرمە کەریم سنجاری لەو دەزگایە دایمەزراندم، ئەگەرچی پارتیش نەبووم. زۆری نەبرد شۆڕش نسکۆی هێنا، منیش لەگەڵ دەیان نووسەر و سەدان کادیر و هەزاران پێشمەرگە ئاوارەی ئێران بووم، منیش سەر بەخێزانێکی هەولێریم، کەمتر سەر و سەودایان لەگەڵ پێشمەرگایەتی و سیاسەتدا هەبووە. باوکم و دایکم و خوشك و براکانم لە هەولێر دوای نسکۆ زۆر سەر و سۆراغی منیان کردبوو، باوکم، دوای چەندین ساڵ لە بێ خەبەری، کە دەمەوە زوو پێی گوتم: دەمزانی ئەو دەستدانە شیعرەت ماڵوێرانی بەدواوەیە، لە ڕاستیدا، ئەو گوتەیەی باوکم دەربڕینێکی ساکاری ئەو ڕاستییە بوو، کە لەلای خۆشم لەو سەردەمە خنکاوەدا بەئایدیۆلۆژیا ڕوون بوو، دەربەی ئەوەی کە شیعر هەڵوەستی سیاسییە، شیعر تێکۆشان و خەباتی سیاسییە، وەك جەلالی میرزا کەریم لە شیعرێکیدا گوتوویەتی: شیعر: تەقینەوەی زامە، شیعر: هەڵسانی شەقامە، کاتێك نسکۆ هات پانتایی شیعر لای من نسکۆی هێنابوو، سەرم هەڵگرت بەرەو ئێران. لەوێ سەرکردەی شەهید ئیدریس بارزانی یارمەتی دام گەیشتمە سووریا، لەوێوە چوومە لوبنان، گەڕامەوە دیمەشق، چوومە تورکیا، ئینجا بۆ ئەڵمانیا. لەو هەموو سەفەرە و دەربەدەرییەدا شیعر لە ناخمدا بەیەکجاری کۆتایی هاتبوو، لە بیرمە دوا پارچە شیعرم مانگی هەشتی ساڵی 1975 لە باخچەیەکی شاری بەرلینی ڕۆژئاوا نووسی. ناونیشانەکەی (هەڵسانەوە) بوو، ئەو ڕووبارەی چەندین ساڵی تەمەنی خەم لە کەنارەکانیدا بەسەربردبوو، لە پڕ وشکهەڵگەڕا. دنیا وای لێ هاتبوو لە کونی دەرزی

حزبایەتییەوە سەیرم دەکرد. ڕاستە، لەو هەموو گەڕان و سووڕانەمدا مشتەقوڕێکی قەڵاتی هەولێرم لە ڕەگ و ڕیشەدا هەڵگرتبوو. ڕاستە، خەونم بە شەوانی پڕ ئەستێرەی قەڵات دەدیت و لەو دوورەوە گوێم لەژاوەژاوی ناو کۆڵانەکانی تەیراوە و تەعجیل و سێتاقان بوو، بەڵام لە هەمان کاتدا ڕەشەبایەکی پڕ نەفرەت و رقەبەرایەتی و غەریبییەکی بێ ڕۆح گیانی دەهەژاندم. نەك شیعر، بگرە هەرچی هەست و نەست و سۆزێکیش هەبوو لە ناخمدا خەریکی وشکبوون بوو، ڕەنگە ئەو تاقیکردنەوە سەخت و پڕ پێچ و پەنایە بەرپرس بێت لەوەی، کە بۆ چەند ساڵێك، لە 1977ەوە تا سەرەتای نەوەتەکان، تووان□ل□ ب□شاییەکی گەورە لە تەمەنم دروست بووبێت. ڕاستە هیچ بیانووێك ئەو بۆشاییە ناشارێتەوە. بەڵام پێمووایە حاڵەتەکە هەر هی من نییە، بگرە بەشێکی گرینگ لەوانەی هاوتەمەنی منن لەو بڕگە زەمەنییەدا هەریەکە بەشێوەیەك ئەو تەنگژەیان دیوە. دواتر، کاتێك کەوتمە ئەورووپا، دوای دەرمانخواردکردنم لەلایەن بەعسەوە، هەستم کرد بۆشایییەکی قورستر و کوشندەتر دەوروپشتی تەنیوم. نە شیعر، نە سیاسەت، نە نیشتیمان لە دەورم نەماوە. ئەو چاویلکەی من لە چاوم کردبوو، جیهانی زۆر لێ بچووك کردبوومەوە. ئەوە بوو خووم دایە کاری ڕۆژنامەنووسی بە زمانی عەرەبی و کوردی. لەو ڕێگایەوە هەوڵم دا پێستە وشکهەڵگەڕاوەکانی پێشووم فڕێ بدەم. خۆم تازە بکەمەوە، بگەڕێمەوە سەر کارێزی میفتاح و سەرلەنوێ بە ئەحمەدییەکەی قەڵاتی هەولێر سەر بکەومەوە. ڕاستە. بەو تەمەنە، دوای ئەو هەموو نوشوستی و تەنگەتاوی و بەزینە، دوای ئەو هەموو بەرد کرۆشتن و خۆ تەفرەدان و ئەستێرە زوویرکردنە، زەحمەتە مرۆ جێگایەك بۆ خۆی لەژێر چەتری کوردستاندا بکاتەوە. بەڵام بۆ یەکێکی وەك من ڕەنگە لە گوین بێت، چونکە هەر نەبێت ئەوەی کردبێتم، وەك هەزارانی وەك خۆم، لە دڵسۆزیمەوە بۆ کورد بووە. ئەوە نییە شیعرەکانم؟ ئەوە نییە تاقیکردنەوە شیعرییەکەم؟ ئەوە نییە ئەو سا□□انەی پێیان دەڵێم تەمەن؟

ئەوەی زۆرتریش باوەڕم بەهیوایەکی لەو جۆرە خۆش دەکات ئەوەیە، کە دوای ئەو هەموو ساڵە پڕ هیلاکی و ونبوون و پەرتەوازییە دێم پشت دەدەمە دیواری بنەماڵەی بارزانی. بەڵێ دیوار، چونکە لەو هەموو ساڵەدا هەرچییەکی پشتم پێ دادان، غەیری ئەو بنەماڵە شکۆدارە نەبێت، هەمووی هەر ستارەی حەسیر بوون.

▪ * *

ئەوانەی سەرەوە چەند کورتە قسەیەك و سەرگوزشتەیەك بوون لەبارەی تاقیکردنەوەی شیعر و ژیانمەوه. حەزم دەکرد درێژتر بیانووسم. دەوڵەمەندتر باسیان بکەم، فراوانتر بیانخەمە پێش چاوی خوێنەری خۆم. بەڵام دیارە هەر ئەوەندەم پێکرا. ڕاستتر ئەو چەند پارچە شیعرە ڕەنگە قسەی زۆرتر تەحەمول نەکەن.

بەهەرحاڵ لە کۆتایی ئەو قسانەمدا دەبێ سوپاسی بێ پایانم پێشکێش بە ئیسماعیل بەرزنجی بکەم، کە یارمەتییەکی زۆری دام لە کۆکردنەوە و ڕێکخستنی ئەو چەند پارچە شیعرە، هەروەها دەبێت سوپاسی بێ پایانی لێپرسراوی دەزگای ئاراس بەدران ئەحمەد حەبیب بکەم, کە زۆر هانی دام شیعرەکان کۆ بکەمەوە و لە دەزگاکەیدا بەچاپی بگەیەنم. بێگومان دەبێ لێرەدا سوپاسی کارمەندانی دەزگای ئاراسیش بکەم، کە هیلاکییان بەچاپکردن و ب□□اوکردنەوەی ئەم چەند شیعرە کێشا.

29/8/2003

▪ ڕۆژنامەی ستایل، ژمارە (4- 5) 2004.

ڕۆمانی “جارێکیتر هاوسەرگیری ناکەم” و کۆمەڵێ بیروهزری جوان.. شاخەوان قادر شۆڕش

“جارێکیتر هاوسەرگیری ناکەم” ناونیشانی ڕۆمانێکە کە هاوڕێ و نووسەری هێژا شوان حەسەن نووسیوو□ی□تی، ڕۆمانێکە لەچەند دیدێکی جیاوازەوە گوزارشت لە کێشەکانی هاوسەرگیری و بەیەکەوەژیانی پیاو و ژن دەکات، دەچێتە ناو کێشە جیاجیاکانی هاوسەرگیری لە چەند ئەزموونێکی جیاوازەوە. لەنێوان نمونەکاندا سێ جۆری هاوژینی کە مرۆڤی کورد لە وڵاتانی ئەوڕوپادا تووشی دەبن یا دەکرێ تووشی ببن بەتەواوی زاڵن. “ئازاد” کە منداڵێکی لە ژنی یەکەمیدا بەناوی “ساوێن” هەیە ڕۆڵی سەرەکی لە هاوسەرگیریەکاندا دەبینێ و

گەرانەوەکان ئەزموونەکانی ئەون. ئازاد لەگەڵ ڕۆیشتنی کاتدا خۆی پێگەیاندووە و بۆتە کەسێکی هۆشمەند و ئازاد لە کۆمەڵگەی سویدیدا، بەجۆرێک کە توانیویەتی سنوری ترادیسیۆنانەی هاوسەرگیری ببەزێنێت و بەسەڵمینەوە بچێتەناو ژیانێکی تازە و هاوژینی دیکە پەیدا بکات.

ئەو گرفت و ناکۆکییە خێزانداریانەی کەگوزارشت دەکرێن بابەتێکن لەگەڵ ژیانی ڕاستەقینەدا تەواو گونجاون و دەکرێ لەلایەن زۆر لە کوردانی ئەوڕوپادا بناسرێنەوە. نمونەی یەکەم، هاوسەرگیری لەنێوان کوڕێک و کچێک لەکوردستاندا و دواتر هاتنیان بۆ ئەوڕوپا، کێشە و گرفتەکانی ئەو جۆرە هاوسەرگیرییە و گەماڕۆ کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگە کە کاریگەرییان لەسەر دەستپێک و دروستبوونی هاوسەرگیرییەکەدا هەیە و دواتر وەکو تارمایی بەسەر خێزانەکەوەن و تێکەڵی ژیانی ناوخۆی ژن و مێردن. لەلایەکیتر چۆنیەتی پێگەیشتن و گەشەکردنی ژن و پیاو و چۆنیەتی وابەستەیی یا خۆڕزگارکردن لە گرێ و بەربەستە پیاوسالارییە کوردەوارییەکان کە دەکرێ زۆر ئاسایی دوو دەرهاویشتەی جیاواز لەخۆ بگرن. یەکێک دەرچوونە لە نۆرم و نەریتە بەسەرچووەکان و یەکێک گەڕانەوە و وابەستەییە بە نۆرم و نەریتە کۆنەکان و دەربڕینیانە بەجۆری دیکە. دیارە ئەم نمونەیە واتە هاتنی ژن و مێرد لە کوردستانەوە بۆ ئەوڕوپا و دواتر چ چارەنووسێک چاوەڕوانیان دەکات دەکرێ بەسەدان ڕێچکەی جیاواز لە کۆمەڵگەی نوێی ئەوڕوپیدا گوزەرکەن و دەرهاویشتەی جیاوازیان بێگومان دەبێت. وەکو هەر هاوسەرگیرییەک بنەمایەکی تایبەت بەخۆی هەیە. ئەوەی نووسەر ئاماژەی بە کردووە یەکێکە لە ڕێچکە و دەرهاویشتەکانی.

دوای ئەوە نووسەر دێتەسەر جۆرێکی تری بەیەکەوەژیان لەنێوان ئازاد و کچێکی سویدی بەناوی "سۆفیا"، ئازاد مرۆڤێکی هۆشمەند و ڕاستگۆیە و لەگەڵ نۆرم و ئیتیکی سەردەمیانەدا ئاشنایە و کێشەیەکی دیاری نییە، تەواو دەتوانێ لە کۆدەکانی ژیانی کۆمەڵگەی سویدی بگات، سۆفیا کچە سویدییەکی ژیر، هوشیارو چاڵاکە، ئەو ئازادی بەڕاستی خۆش دەوێت و بەڕادەیەک ڕەچاوی بەرژەوەندییەکانی ئازاد دەکات و ئەوانەی خۆی دەخاتەلاوە، بەڵام لەبەرامبەردا ئازاد بەئاگایانە چوارچێوەی ژیانە تایبەتەکەی خۆی تەواو نابەزێنێت دوا لە سۆفیا ناکات بێت لەگەڵی بژی و خانووەکەی خۆی بداتەوە و لەخانووەکەی ئازاددا ژیانی هاوژینی و بەیەکەوەیی بە جیایی ئەدرەس دەستپێبکەن. ئازاد خواست و بەرژەوەندییەکانی سۆفیا نابینێ و پەیوەندییەکە لەسەرەتاوە تا کۆتایی ئەو لاسەنگییە بەخۆوە دەگرێت، تاکو ڕۆژێک سۆفیا پێی دەڵێت ئیتر تەواو من چیتر ناتوانم. بەمجۆرە ئازاد ئەو دیارییە دەگمەنە لەدەست دەدات کە دەکرێ مرۆڤ یەک جار لە ژیانیدا دەستی بکەوێت. ئازاد خۆشەویستی ژنێکی ژیر و مرۆڤدۆست لەدەست دەدات.

دوای ئەوە ئازاد تێکدەشکێ و لەناخەوە بریندار دەبێت و بەدوای وەڵام و هۆکارەکاندا دەگەڕێت و دەکەوێتە گومان و ڕەخنە لە خۆی.
دوای ماوەیەک بە کچێکی کورد بەناوی “نسە” ئاشنا دەبێت کە لە وڵاتی سوید گەورەبووە و هەڵگری بیروهزرێکی کوردی و سویدیە، کچێک لەلایەن دایکوباوکێکی کوردەوە لە سوید گەورەبووە و پەروەردەکراوە، لەچوارچێوەی ڕێکخستنی هاوسەرگیریی خێزانیدا بەشوو دراوەتە کوڕەخاڵەکەی و منداڵیکیان بەناوی “کەڤین” دەبێ و دواتر بەناچاری لەمێردە نادەسەزەکەی جیابێتەوە. ئەوەش کاریگەری لەسەر نسە نواندووە. ئازاد لەژێر تارمایی خۆشەویستی سەفیادایە و نسەش لەژێر کاریگەری کێشەکانی پێشووی. ئازاد لەگەڵ نسە دەستی بەهاوژینی کردووە، بەڵام دوو مرۆڤی جیاوازن و حەز و ئارەزووەکانیان جیایە، زۆرنابات جیاوازیەکان دەگەنە ڕادەیەک ئیتر ئازاد توانای هەڵگرتنیانی نامێنێ و بڕیاری جیابوونەوە دەدات. بەڵام وەکو مرۆڤێکی سنگفراوان و پێگەییوو ئارەزووی هەیە وەکو دوو برادەر بمێننەوە و منداڵەکانیان ساوێن و کەڤین یەکتر ببینن.
لەگەڵ ئەوەی ئازاد کەسایەتیەکی سەردەمیانەی هەیە و بەڵێنی داوە ڕاستگۆیانە بژیت، بەڵام بەهۆی وابەستەیی بە کۆمەڵگەی کوردیەوە تووشی لادان دەبێت و هەستدەکات لەگەڵ کۆمەڵگەی سویدی ڕاستگۆ نییە و ئەویش بەهۆی بەرژەوەندیەکانی کەسانی نزیکیەوە لە کاری ساختەکاریدا دەگلێ و ناتوانێ بەرپێ نا. دواتر ئەو هەڵانە ئازاری دەروونی ئەو دەدەن.
ئەو گفتوگۆ و مشتوومڕانەی لە میانەی هاوسەرگیریەکاندا ڕوودەدەن، ڕیالیستانەن و دەتوانن سوود بە مرۆڤ لەم ڕوانگەیەوە بگەیەنن، وەکو ئەو کێشانەی ئاماژەیان بە دەکرێت بەزیندوویی هەن. جگەلەو گفتوگۆ و ڕاگەیەنەوە بەسوودانە نووسەر کەمێکی بابەتی گرنگ دەهێنێتە ناوەوە و سەریان هەڵدەداتەوە، وەکو تێگەیشتن لە بابەتی ئازادی مرۆڤ لە دیارکردنی چارەنووس و بەئاسایی وەرگرتنی بەنموونە دیاردەی هاوڕەگەزخوازی لە سویددا، بەباتی پێکداکەوتنی دوو کەلتور سەبارەت بە کوردەکانی سوید کە هەڵگری کەلتوری کۆمەڵگەی کوردستانن و لە وڵاتێکی پێشکەتووی وەکو سوید دەژین و لەگەڵ گرفت و کێشەکانی ئەو پێکدادانە کەلتوریەدا لەململانێدان، ئەو باوەڕەخۆی کە بوونی هەیە و ناتواندرێ نکۆڵی لێبکرێت. وەکو مرۆڤی کورد کە لە کوردستانەوە هاتووە ئەستا هەڵگری هەردوو کەلتوورە و ڕاکردن لەی چارەسەر نییە، بەڵکو دانپێنانە پێی. وە بابەتی ژینگە و ڤیگیتاربوون و تێگەیشتن لەمبارەیەوە، بابەتی دین و بەواهەبوون و بێ بوونی خوا، بابەتی ئەو کوردانەی لەیەنان هەموو سنورێکی مرۆڤبوونیان بەزاندووە و بوونەتە دەندە و بازرگانی وەکو ئاژەڵ بە

مرۆڤ دەکەن، بابەتی ساختە و فرتوفێڵە هەندێ لە خێزانە کوردەکانی سوید لە سیستەمی سویدی لەپەناوی پارەدا، کە لەچەندین لایەنەوە خۆدەخەنەڕوو، بابەتی گەندەڵییی دەسەڵاتی کوردی و ئەو کوردانەی لێرە و لەوێ لێی دەخەن هتد. هەروەها سەیرێکی ڕەخنەگرانە لەبابەتەکان و ڕەخنەگرتن لە بیروهزری یەکلاکەرەوە یا تاکپەرستی و ونکردنی ئامانجی ڕاستەقینە، یا ڕەشکردنەوەی ڕابردوو بۆ ئامادەیی بۆ باشترکردن، تەنگژەی سیاسی باشوور و سیاسەتی یەکترسڕینەوە، رەگەزپەرستی، ئیسلام و کۆنەپارێزی، تووندڕەویی چەپەکان و هتد. زۆر بابەتی گرنگی سەردەمیانەی دیکە کە ڕۆژانە هەن و خوێنەر بەرەوڕوویان دەبنەوە. “ئازاد و شێروان” بەیەکەوە لەڕێگەی گفتوگۆکانیاندا خوێنەر دەگەیێنە هەواری جۆرێک لە تێگەیشتنی سەردەمیانە.

نووسەر لە هەندێ لە گێڕانەوەکاندا وایکردووە ڕاستەوخۆ لەگەڵ خوێنەر بدوێت و خوێنەریش بهێنێتە ناو گفتوگۆکان، بەمجۆرە خوێنەر هەست دەکات کە پاڵەوانی ڕۆمان لەگەڵ ئەویش دەدوێت. بەمجۆرە هەوڵدەدات تۆش بکاتە بەشێک لە گفتوگۆکان و ڕاستەوخۆ بە تۆش دەڵێت کە ئەو دەیهەوێ ڕاستگۆیانە بدوێت.

هەروەها نووسەر گرنگی بەڕووداوو و بەسەرهاتەکانی کوردستان و کۆمەڵگەی کوردەواری دەدات و تێکەڵی گۆرانەکانی نێو کۆمەڵگەی سویدیان دەکات. گرنگیی بەکۆمەڵێ وشەی کوردەواری یا ناوچەیی جوان دەدات و لە خوێندنەوەی ڕۆمانەکەدا هەستیان پێدەکرێت، وەکو وشەی ناندنین، هاوژین و هاودەم، ئەمن، بزنەڵە، جاڕسکردن، ترومبێل هتد دەبیندرێن و ئاسان لە ڕستەکاندا دەکەونە بەرگوێ.

ئازاد کە پاڵەوانی ڕۆمانەکەیە جەخت لەسەر خاڵێکی گرنگ لە ژیانی هاوسەرگیریدا دەکاتەوە و پێداگریی لەسەردەکات، ئەویش ڕەتکردنەوەی هاوژینییە لەسەر بنەمای ناڕاستگۆیی و درۆ، وە ڕەتکردنەوەی چاوپۆشییە لەبوونی ناکۆکی هەمیشەیی، وە خۆبواردن و خۆڕاهێنان لەگەڵیدا. لای ئازاد گرنگە مرۆڤ ئازادانە بیرکاتەوە و ڕاستگۆ بێت، گرنگە هاوژینی بەرابەر بێت و بەکردەوە لەهەردوولایەنی ژن و مێردەوە بێت، ژن و پیاو بە دروستی لەهەموو ئەرک و کارەکانی خێزاندا هاوکار و هاودەم بن. هەروەها ئازاد بەپێوسیتی نازانێت درێژە بەهاوژینییەک بدات کە تیایدا ئاسوودە نییە. وەکو نایەوێ پیاوسالارانە فەرمان دەرکا و ژنیش ملکەچی بێت و چاوەڕوانی بڕیاری مێرد بێت یا ئەوە بکات کە مێرد دەیهەوێ و ئارەزوویەتی.

زۆر بابەتی دیکە هەن کە دەکرێ ئاماژەیان بۆ بکرێت، بەڵام ئەمن لێرەدا وازیان لێ دەهێنم.

ئەوەی لە کتێبەکەدا هەستم بە بزریان دەکرد لەچەند خاڵیکدا

ئاماژەیان بۆ دەکەم: یەکەم لەکاتی گفتوگۆ نێوان دووکەس یا سێ کەسدا باشتردەبوو ئەگەر ناوی کەسەکە لەبەرامبەر گوتنەکەدا دابندرێت، چونکە گەلێکجار لەبەر بوونی چەند ناوێک ناچاردەبووم بگەڕێمەوە دواوە تاکو بزانم کێیە ئێستا ئەوە دەڵێت و دەردەبڕێت. هەندێجار بەسەریدا ڕەت دەبووم و نەدەگەڕامەوە دواوە. دووەم یەکێ لە کۆڵەگەکانی بابەتی هاوژینی سێکسە لەنێوان دوو مرۆڤی گەیشتوودا، دەکرا گرنگی زیاتر بەو لایەنە بدرێت وەکو کێشەکان دەکرێ لێرەوە سەرھەڵبدەن.
گومانی تێدا نییە کەوا بابەتی گفتوگۆکان هەمووی بابەتی ڕیالیستانە و هەنوکەیی زۆر گرنگی خێزان و کۆمەڵگەن، بەخوێندنەوەی ئەم ڕۆمانە دیدی مرۆڤ سەبارەت بە تێگەیشتن لە ژیانی هاوژینی و ژیان بەگشتی فراوانتر دەبێت.
دەستخۆشی لە هاوڕێ و نووسەر شوان حەسەن دەکەم و بەهیوای بەرھەمی زیاتر.

٤/١٢/٢٠٢٢

رۆڵی قوتابخانەی بنەڕەتی لە پەروەردەکردنی منداڵان.. رەزا شوان

(جۆن دێوی) دەڵێت:"منداڵ ئەو خۆرە گەشەیە.. کە هەموو دەزگا پەروەردەییەکان بە دەوریدا دەسووڕێنەوە".
پەروەردەکردنی منداڵان بە دروستی، هونەر و زانستییە. ئەرکێکی پێویستی زۆر گرنگ و هەستیار و پیرۆز و چارەنووسسازە.
پەروەردەکردنی منداڵان، کارێکی ئاسان و بێ ماندووبوون و هەڕەمەکی و بەڕێکردن نییە. بەڵام کارێکی ئەستەمیش نییە. لە بارەی گرنگی پەروەردەی منداڵانەوە:
(ئەفلاتوون) دەڵێت:"هونەڕێکی تر بوونی نییە.. کە لە پەروەردە بەرزتر و پیرۆزتر بێت".
(دانتۆن) یش دەڵێت:"لە دوای پارووی ژیان.. پەروەردە یەکەم

پێویستی گەلانە”.
(ئەرستۆ) ش دەڵێت:”ڕەگی پەروەردە تاڵە.. بەڵام بەرەکەی شیرینە”.
کوردیش دەڵێت:”منداڵان شیرینن.. بەڵام پەروەردە شیرینترە”.
دێینە سەر کرۆکی باسەکەمان، کە دەربارەی گرنگی ڕۆڵی قوتابخانەی بنەڕەتییە لە پەروەردەکردن و فێرکردنی منداڵان و کاریگەرییان لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوویاندا.

دەکرێ بە شێوەیەکی ساکار و گشتی پێناسەی چەمکی قوتابخانە بکرێ، کە بریتییە لە گرنگترین دامەزراوەی فەرمی پەروەردەیی و فێرکاری و کۆمەڵایەتی. لە دوای ماڵ و خێزان، قوتابخانە ماڵی دووەمی منداڵانە. شوێنێکە کە منداڵان ڕۆژانە ماوەیەکی زۆر بۆ فێربوون و بۆ چالاکی هەمەچەشنە تێیدا بەسەردەبەن. قوتابخانەی بنەڕەتی لە رووی پەروەردەیی و کۆمەڵایەتییەوە، لەژێر چاودێری مامۆستایانی پیشەیی و پسپۆر دایە. ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەری لە گەشەکردنی دەروونی و جەستەیی و کەسایەتی و کۆمەڵایەتی منداڵاندا هەیە. چونکە قوتابخانە شوێنێک نییە کە منداڵان تەنیا تێیدا فێری خوێندنەوە و نووسین بکرێن. بەڵکو قوتابخانەی بنەڕەتی بناغەیەکی بەهێزە بۆ گەشەکردن و پەروەردەکردنێکی دروستی منداڵان و ئامادەکردنیان بۆ داهاتوویەکی گەشتر. لەم قۆناغەدا منداڵان وەکو ئیسفەنج، زانست وزانیاریی هەمەچەشنە هەڵدەمژن. لە جاڕنامەی گەردوونی مافەکانی منداڵانیشدا، مافی پەروەردە و خوێندن جێگیرکراوە. بە بێ جیاوازی مافی ڕەوای هەر منداڵێکە، کە بە خۆڕایی لە قوتابخانەی بنەڕەتیدا وەربگیرێت و پەروەردە بکرێت و درێژە بە خوێندن بدات.
هەر لە کۆنەوە، لە سەردەمی یۆنانی کۆن (گریکییەکان) و ڕۆمای کۆن (بیزەنتییەکان) و هێندستان و چین دا، قوتابخانەی فەرمی هەبووە.
پێویستە ئەوەش بزانین، کە پەروەردە و فێرکردن، دووانەن و تەواوکەری یەکترین و گیانێکن لەدوو جەستەدان و لە یەکتری جیانابنەوە. لەم سەردەمەشدا پێشکەوتن و گۆڕانکارییەکی زۆر لە شێواز و لە ڕێبازەکانی پەروەردەکردن و فێرکردنی قوتابیاندا هاتوونەتە ئاراوە. ئەمەش پێویستییەکی سروشتییە، چونکە نە ئەمڕۆمان وەکو دوێنێ وایە، نە قوتابیانی ئەمڕۆشمان وەکو قوتابیانی دوێنێ وان. شێوازی پەروەردە و فێرکردنی کلاسیکی

تەڵقین ئاسایی و تووتی لاساییکردنەوە و پەندێری بەسەرچوون. لە سەردەمی شۆڕشی تەکنەلۆژیا و گۆڕانکاریی خێرا و داهێنانی سەیر و سەمەرەداین. لە سەردەمی جیهانگیری داین. بێگومان منداڵانی ئەمڕۆمان زیرەکتر و زۆرازانتر و هۆشیارتر و بلیمەترن لە منداڵانی سەدەی رابردوو. پێویستە قوتابخانە و مامۆستاکان و بەرنامە و پ□□گرام□کانی پ□□ر□وەردەی نوێ و شێواز و رێبازەکانی فێرکردنیش، لە ئاستی هیوا و خەون و پێداویستییەکانی قوتابیانی ئەمڕۆدابن.

قوتابخانەی بنەڕەتی، رۆڵێکی گرنگی لە پەەروەردەکرنی دروستی منداڵاندا هەیە.

ئامانجی سەرەکی پەروەردەش، یارمەتیدانی منداڵانە بۆ ئەوەی بە دروستی گەشەبکەن و پێبگەن، بە باشی رەفتار و هەڵسوکەوت بکەن..

لە بارەی گرنگی قوتابخانەەوە:

کەڵەنووسەری جیهانی (ڤیکتۆر هۆگۆ) دەڵێت:"ئەوەی دەرگای قوتابخانەیەک بکاتەوە.. دەرگای بەندیخانەیەک دادەخات".

بە کورتی و بە چڕی، باس لە هەندێک لە گرنگییەکانی رۆڵی قوتابخانەی بنەڕەتی، لە پەروەردەکردن و فێرکردنی منداڵان دەکەین:

١ـ توانای دیاریکردنی ئامانج: خوێندنی وانەکان و هاندانی هەمیشەی قوتابیان لە لایەن مامۆستاکانەوە و گەشەکردنی رۆشنبیرییان، وا لە منداڵان دەکەن کە ئامانجی ژیانیان دیاری بکەن. وا دەکەن کە هەر منداڵێک بیربکاتەوە و خەیاڵ لەوە بکاتەوە کە لە داهاتوودا ببێت بە چی. بە ئەوپ□□□ی توانای□وە هەوڵبدات بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی کە لە خەیاڵی خۆیدا دیاریی کردووە. چونکە ژیان بەبێ ئامانج نابێت.

٢ـ منداڵان فێری هاوڕێتی دەبن: قوتابخانەی بنەڕەتی یەکەم شوێنە، کە منداڵان لە واتای هاوڕێتی تێدەگەن، ئەگەرچی بە هۆشیارییەکی کەمیشەوە بێت. بەڵام لە دواییدا ئەوەیان بۆ دەردەکەوێت کە هاوڕێیانی قوتابخانەیان، راسترین هاوڕێن کە تا ساڵانێکی زۆر ئەم هاوڕێتییەیان دەمێنێتەوە و کاڵ نابێتەوە. هاوڕێتی لەم قۆناغەدا لەسەر بەشداریکردنی رۆژانەی بێ ئامانج و بێ بەرژەوەندییە. لەسەر بنەمای رێز و خۆشەویسی و دڵپاکی و دڵسۆزییە. بۆیە تا ساڵانێک درێژ دەمێنێتەوە.

٣ـ رێز و بەرپرسیارێتی: قوتابخانە پرەنسیپی رێز بەرانبەر بە هاوڕێکانیان و مامۆستاکانیان و کەسانی تر لە دەروونی منداڵاندا دەڕوێنێت. فێری بەرپرسیارێتیشیان دەکات،

پێش هەموو شتێک پێویستە بەرپرسیاربن لە شتەکانی خۆیان. فێری ئەوەشیان دەکات کە چۆن بەبێ یارمەتیدانی دەرەکی، ببن بە قوتابییانی خۆشەویست و ڕێزدار و هاوسەنگ.
٤ـ پێکهێنانی کەسایەتییەکی سەربەخۆ: قوتابخانەی بنەڕەتی لە رووی دەروونییەوە بەشداری لە پێکهێنانی کەسایەتی سەربەخۆی منداڵان دەکات، دوور لەکەسوکاریانەوە. لە ئەنجامدا منداڵان فێری بنەماکانی پشت بەخۆبەستن دەبن، گەر خواردن بێت، یان نووسین خوێندنەوەی وانەکانیان بێت، یا ئەنجامدانی هەر کارێکی تر بێت.
٥ـ ئاشکراکردنی بەهرەکانیان: قوتابخانە ڕۆڵێکی گەورەی هەیە لە ئاشکراکردنی بەهرەکانی منداڵان، بەهرە لە وێنەکێشاندا بێت یا وەرزش یا ئەدەبیات یا زانیاری یا لە بواری ژەنینی ئامێرێکی موزیکی بێت یا گۆرانی و هەڵپەڕکێ، یا نواندنی شانۆیی. یا لە هەر بوارێکی تردا بێت. منداڵان ئەو هەلەیان بۆ دەڕەخسێت کە بە ئارەزووی خۆیان، گوزارشت لە بیر و هزر و خەیاڵی خۆیان بکەن. لێرەدا لە ڕێی چاودێریکردن و بینینەوە، مامۆستاکان ڕۆڵیان هەیە لە دۆزینەوەی بەهرەکانی منداڵاندا. ئاگاداری کەسوکاریشیان بکەنەوە، تا پێکەوە پلان بۆ گەشەکردنی بەهرەکانیان دابنێن.
٦ـ فێرکردنی منداڵان بە متمانە بەخۆبوون: زانایانی دەروونناسی و پەروەردە، پێیانوایە کە متمانە بەخۆبوون، گرنگترین کلیلی کەسایەتی دروستە و ڕێگای دڵنیاییە بەرەو سەرکەوتن لە ژیانی ئاکادیمی و زانستیدا. منداڵان لە دایکبوونیانەوە تا پێش قۆناغی باخچەی منداڵان تا رادەیەکی زۆر پشت بە دایکان و باوکانیان دەبەستن. زیادەڕۆیی دایکان و باوکان لە چاودێری و پاراستن و ترسیان لە منداڵەکانیان. دەبنە هۆی ئەوەی کە منداڵان متمانەیان بە خۆیان نەبێت و خۆیان بەبێ دەسەڵات بزانن و بەبێ پرس و را و بڕیاری دایکان و باوکانیان نەتوانن بڕیاربدەن و کارێک ئەنجام بدەن. بەڵام قوتابخانە هانیان دەدات بە متمانە بەخۆبوون و پشتبەستن بە تواناکانی خۆیان و بڕیاردانی خود لە کارەکانیان. بە بێ ترسیش گوزارشت لە ناخی دەروونی خۆیان بکەن، بێ ئەوەی پشت بە هیچ کەسێک ببەستن یا لە هەڵە و شکستی بترسن.
هەر زانایانی دەروونناسی ئەو راستییەیان پشتراستکردۆتەوە، کە منداڵان بە ڕەمەکی هەست بەوە دەکەن، کە بەها و شکۆدارییان هەیە. پێویستە قوتابخانە گرنگی ئەم هەستە سروشتییەی منداڵان بقۆزێتەوە و گەشەی پێبدەن. هەمیشە

پاڵپشت و هاندەریان بن، بە ئەوەی منداڵان متمانەیان بە خۆیان هەبێت. و پشت بە تواناکانی خۆیان ببەستن. ئەمەش فاکتەرێکی ئەرێنی بەهێزە بۆ ئەوەی منداڵان کاری باش و جوان ئەنجام بدەن و ئەزموونیان هەبێت و لە کاری ناپەسەند دوور بکەونەوە.

٧ـ قوتابخانە منداڵان فێری بەها کۆمەڵایەتییەکان دەکات: بوونی کۆمەڵێک منداڵان لە شوێنێکدا، کە پێکەوە یاری دەکەن و ماوەیەکی درێژ پێکەوەن. لەمەوە منداڵان بە کرداری فێری هەندێ بەها و پرەنسیپی کۆمەڵایەتی دەبن، کە پێشتر لە دایکان و باوکانیانەوە گوێیان لێیان بووە، بە ئەوەی لە واتاکانیان تێبگەن. بۆ نموونە: بە تێکەڵبوونیان لەگەڵ هاوڕێکانیاندا، فێری ئەوە دەبن کە خۆپەسەند نەبن، خواستنی شتەکان و یاریکردن بە شتەکانی یەکتری بە لایانەوە ئاساییبن. تەنانەت هەندێ جار لە خواردنەکانیشیاندا بەشی یەکتری دەدەن. بەمەش فێری خۆشەویستی یارمەتیدان و بەخشین دەبن. فێری هاوکاری و هەماهەنگی و هەرەوەزی دەبن. فێری ئەوەش دەبن لە قسەکردن و گفتوگۆکانیاندا، راستگۆبن و راستییەکان نەشارنەوە. فێری رۆحی وەرزشی و لێبووردن دەبن و رێز لە بیروڕا جیاوازەکانی هاوڕێکانیان دەگرن.

٨ـ گەشەکردنی زانیاری و زانستی زمانەوانی: گرنگترین رۆڵی قوتابخانەی بنەڕەتی، گەشەکردنی زمانی منداڵانە. فێری رێزمان و وشە و رستەی تازەیان دەکەن. بە شێوەیەکی زانستی، شارەزاییان لە زمانی پەتی کوردیمان دەبێت و فەرهەنگی وشەکانی زمانیان گەشەدەکات و پێشدەکەوێت و دەوڵەمەند دەبێت. فێری ئەوە دەبن کە بە زارەکی و بە نووسین، گوزارشت لە هەست و بیر و هزری خۆیان بکەن.

٩ـ منداڵان لە قوتابخانەی بنەڕەتیدا فێری رێزگرتن لە دەستوور و یاساکان دەبن: قوتابخانە ئەو شوێنەیە، کە منداڵان تێیدا فێری ئەوە دەبن کە بە جوانی و هێمنی و بە رێزەوە قسە لەگەڵ مامۆستاکانیان و هاوڕێکانیاندا بکەن. فێری ئەوەش دەبن کە لە هەڵسوکەوتەکانیاندا، بە رێکوپێکی رەفتاربکەن و سنووری یاسا نەبەزێنن. فێری ئەوەش دەبن کە نابێت لە ئەرکەکانیدا کەمتەرخەمی بکەن. هەستیش بە گرنگی و بە چێژی سەرکەوتن و درچوونیان بکەن، کە بەری هەوڵ و کۆششیانە.

١٠ـ ئازادی بە منداڵان و گەورەکان پێویستییەکی زۆر گرنگە: هێچ ئەڵتەرناتیڤێکی تر نییە کە بتوانێت جێی ئازادی بگڕێتەوە. پێویستە قوتابخانە رووبەرێکی فراوانی ئازادی بە منداڵان ببەخشێت. بە ئەوەی بەبێ ترس گوزارشت لە هەست و سۆزی ناخی

دەروونیان بکەن و بەشداربن لەو بەیارانەی پەیوەندیان بە منداڵانەوە هەیە. سەرپشک و ئازادبن لە هەڵبژاردن و بەشداریکردن لە چالاکییەکانی قوتابخانەکەیان.

١١ـ گواستنەوەی ڕۆشنبیری: قوتابخانە کار بۆ ئەوە دەکات کە ڕۆشنبیریی بەماوە، بە شێوازێکی سووک و ئاسان، لە دوای بژارکردنی لە ئەفسانەی پڕوپووچ، بە نەوەی تازە بگوازێتەوە. بێگومان قوتابخانەی بنەڕەتی ڕۆڵێکی گرنگ و سەرەکیی لە ڕۆشنبیریکردنی منداڵاندا هەیە. بە ئەم مەبەستەش، قوتابخانە دەتوانێت بەشێک لە هەکارەکانی ڕۆشنبیریی منداڵان ـ کە زۆرن ـ دابین بکات.

١٢ـ پەروەردەکردنی منداڵانی کوردمان بە هاوبەستبوون بە کوردستان: قوتابخانەی بنەڕەتی، ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەری هەیە، لە چاندن و لە شیرینترکردنی هەست و سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستبوونی منداڵانی کوردمان بە کوردستانی نیشتمانی جوان و شیرینمان. ئەمەش گرنگترین و پیرۆزترین ئامانجە لە پەروەردەکرنی منداڵەکانمان، کە هیوای داهاتووی کورد و کوردستانن. ئەم ئەرکەش بە تەنیا ئەرکی قوتابخانە و مامۆستاکان نییە، بەڵکو ئەرکی دایکان و باوکان و دادەکان و نووسەران و هونەرمەندان و میدیاکان و ڕاگەیاندنەکان و ڕێکخراوەکانی منداڵان و هەموو دڵسۆز و هیواخوازێکی داهاتوویەکی گەشترە بۆ کورد و کوردستان.

بەجگە لەو گرنگییانەی سەرەوە، قوتابخانەی بنەڕەتی ڕۆڵێکی گەورە و کاریگەری لە چەندین گرنگی تردا هەیە، لە پەروەردەکردن و فێرکردن و ئاراستەکردنی راست و دروستی منداڵەکانمان، بە ئاراستەی هیوا و ئامانجە نەتەوەیی و نیشتمانییەکانمان.

ڕەزا شوان

نەرویج: ٢٠٢٢

گەڕان مەریوانی.. ونبوون لە

هوشیاری و بێهودەیی و ئاوەتەکردنی بوون و نەبوون-2- نزار جاف

(2 ـ 3)

نزار جاف

وابڕیاربوو کە ئەم نووسینەم لە دوو بەش پێکهاتبێت، بەڵام بە هۆی ئەوەی نووسینەکە زۆر دوور درێژە ئەگەر بێت دوو بەش بێت، ئەوا بە باشم زانی بیکەمە سێ بەش، تا زیاتر بۆ خوێنەر سەنگین نەبێت.

هەندێك جار کە دەکرێت بە دەگمەنی دابنێین، مرۆڤ دووچاری بارودۆخێك دەبێتەوە کە ناچاری دەکات لە دووڕیانی ژیاندا ڕێگەیەك بکرێتەبەر کە بە پێی هزر و لۆجیك مایەی پەسەند و هەڵبژاردنی زۆرینە نییە، هەر بۆ نموونە کاتێك کافکا بە میلینای ووت: “میلینا! نەهامەتی تۆ ناخوازم.. لەم بازنە نەفرەتلێکراوەی کە تۆم تێدا بەندکردووە، کاتێك کە خۆشەویستی کوێری کردم بڕۆ دەرەوە! کەچی میلینا وەڵامی دایەوە و ووتی: ئەگەر من تەنانەت لاشەیەکش بم ..من هەر تۆم خۆش دەوێت”، بە هەمان ئاراستەو واتا کاتێك لە ڕۆمانی”ڕەفائیلی فاسق”دا، ڕەفائیل خۆی لەو کچە شازادە دوور دەخاتەوە کە گیرۆودەی بووە، چونکە هەست بەوە دەکات کە دوو ئاراستەی جیاوازن و حەز ناکات زیانی بە هۆی ئەو پەیوەندییەوە پێ بگەیێندرێت، بۆیە بە ڕاشکاوانەش پێی دەڵێت کە ئەو زێتر حەزی لە لەشفرۆشانە تا وای لێبکات دەستی لێ بشواتەوە، بەڵام، کاتێك کە ڕەفائیل دەچێتە شوێنی لەشفرۆشان و بەرپرسی ئەو شوێنە بە ڕەفائیل دەڵێت؛ ئەمڕۆ دانەیەکی یەکجار جوان چاوەڕێت دەکات، کەچی کاتێك دەچێتە ژوورەوە دەبینیت شازادەکەیە بە جل و بەرگی لەشفرۆشەوە! ڕەفائیل بە سەرسامییەوە دەڵێت: تۆ چی دەکەیت لێرە؟ کەچی شازادەکە پێی دەڵێت: من دەبمە هەر شتێك تۆ حەزت لێیەتی و پێت خۆشە! یاخود لە ڕۆمانی”دەستەکەی خاتوو چاترلی”، کاتێك خاتوو چاترلی دەست لە مێردە ناودارە دەوڵەمەندەکەی هەڵدەگرێت بۆ پاسەوانێك!

ئەم سێ نموونەیەی کە هێنانمەوە بە دڵنیایی بە هەر شاعیر یا ئەدیبێکی دیکە بووایە نەمدەهێنایەوە، بەڵام گۆران کە لە هەموو ڕوویەکەوە بۆ من جیاوازترە، هێنامەوە و، مەبەستیشم لەم سێ نموونەیە مرۆییە ئەوەیە کە هەڵوێستی نائاسایی و یەکلاخەرەوە لە دەست هەموو کەسێك ناوەشێتەوە و، گۆرانیش کاتێك ڕێبازیکی سیاسی

گرتەبەر و کوردستانی جێهێشت، ئەوا دەیتوانی وەك زەربەی هاوڕێیان و ڕەبازە فیکرییەکانی ڕەفتاربکات، بەڵام ئەو لەو کاتەدا تەنها کەسێك بوو لە گرووپی"کەلکەی ئەدیب و شاعیرەکانی"چاپخانەی قەڵادزییەکانی بەرمابەر سینەمای سیروان، ئەو چارەنووسەی هەڵبژارد! هەڵبەتە گۆران هەمیشە یەك سیفەتی زۆر جیاواز هەبوو لە هاوتاکانی خۆی ئەویش ڕاستگۆیی لەگەڵ دەوروبەر و بەر لەوەش لەگەڵ خۆیدا، ئەمەش وای لێکردووم هەمیشە خوێندنەوەم بۆ شیعرەکانی ئاراستەیەکی جیاواز لەوانی دی وەربگرێت.

گۆران، چ کە شاعیر و چ کە مرۆڤ، لە هەوڵی گەڕان و لێکدانەوە و شیکردنەوەی ژیان و مردن و، هەرچییەک لەو دوو ئاراستە جیاوازە دەکەوتەوە و، هەمیشە بۆ ئەوەی بگاتە ویستگەیەکی ئارام بەخش، خۆی دەخاتە خولیای بیرکردنەوەیەی قوڵ، نەك تەنها بۆ ئاراستەی فیکری بەڵکو بۆ ئاراستەی دەروونیش، گۆران کە لە حەفتاکانی سەدەی بیستەوە یاخیبوونی لەسەر ئاستی زێتر نەتەوایەتی ڕاگەیاندووە، لە سەدەی بیست و یەکەمدا، پتر پێی لەسەر یاخیبوونی داگرت بەڵام ئەمجارەیان لەسەر ئاستی مرۆیی بوو!

لە دوای دەیان ساڵ لە نامۆیی، گۆران لە سەرەتای هەڵبەستی"ئیتر من بار دەکەم لێرە"، بە ڕاشکاوانە ڕایدەگەیەنێت:

" ئیتر من عەرد بەجێدەهێڵم،
دەچمەوە ئاسمان.
لە ئەستێرەیەك دەپرسم،
تا داڵدەم بدات،
بۆ باقی تەمەن و ژیان."

عەرد بەجێهێشتن، سەرەتای ڕاگەیاندنێکی نائاسایی نەك تەنها لە مرۆڤایەتی بەڵکو لە شارستانییەتیش، دەکرێت گۆران لێرەدا لەگەڵ"کۆلن ویلسن" لە کتێبی"داڕمانی شارستانییەت" بەراوردبکەین، چونکە ئەو کاتێك کە نەفرەت لەو شارستانییەتە دەکات کە مرۆڤ تا سەدەی بیستەم دروستی کردووە، بەڵام گۆران نەك تەنها هەڵویستی خۆی دژ بە شارستانییەتی مرۆیی زیاتر روون دەکاتەوە، بەڵکو پتر وردەکاریشی تێدادەکات تا بزانرێت بۆ هەڵوێستێکی لەمجۆرەی ڕاگەیاندووە. هەر بۆیە لەم هەڵبەستەدا دەڵێت:

" ئیتر من لێرە دڵم شکاوە.
باردەکەم و نامێنمەوە.
عەرد بۆ ئەوە و
ئاسمان بۆ من.
چەک بۆ ئەوە و
کەمئەندامانی جەنگ بۆ من."

درۆی کتێبە گەورەکان
بۆ ئێوە و
گومانی سەر تا ئێسقان
بۆ من.
سەركەوتن بۆ ئێوە و
بیركردنەوە لە مان و نەمان
لە ئەستێرەیەكی تری جوان
تەنیا بۆ من.”،

لێرەدا، گۆران نە وەك كۆمۆنیستی دەخوازێت هەموو مافی□ك بۆ پرۆلیتاریا وەربگرێت و، نە وەك سەرمایەداری دەخوازێت هەموو هەموو چینەكان بۆ خۆی بچەوسێنیتەوە، بەڵكو بە شێوەیەكی یەكجار سادە و ساكار لەخۆبووردەیی دەیەوێت وەك عیسایەك هەموو ئازارەكانی مرۆڤایەتی لەسەر شان و كۆڵی خۆی هەڵبگرێت و بڕوات، بەڵام لێرەدا دەبێت لەم هەڵوێستەی گۆران زیاتر وردبینەوە، چونكە ئەو كاتێك دەیەوێت هەرچی رووی خراپەكانی شارستانییەت لەگەڵ خۆیدا ببات، دەیەوێت ئەوەی كە مۆڤایەتی دڵی پێی خۆشە بۆیان جێبههڵێت!

هەستكردنی گۆران بە تەنیایی، وەك پیشەیەك و خوویی□ك لە ناخیدا رەگی داكوتیوە، و ئەو هەستەش هەمیشە وایلێكردووە هەمیشە لە گەڕان گەشتێكی بێ ووچاندا بێت، لە راستیشدا پێی دەچێت گۆران هەروەك چۆن شاعیری میسری بەناوبانگ”مەحمود حەسەن ئیسماعیل” لە هەڵبەستی”روباری نەمر” باسی روباری “نیل” دەكات، و دەڵێت:

“گەشتیارێك كە خۆراكی ئەندێشە و جوانی و عەتر و سایەكان بێت
تینووە و پێكەكەی و خۆشەویستی و هونەر و جوانی لە دەستیدا یە
لەسەر خاكی شەو پیر هەڵگەڕا و چیاكان تەمەنیان وونكرد
كەچی هێشتا سروود بۆ لانە دەچڕێ و پرسیار لە شەو و رۆژ دەكات”

گۆران تەنیایەكی لەمجۆرەیە، بۆیە هەمیشە هەست بە نام□ی□كی قووڵ و نائاسایی دەكات و، هەر ئەوەش ناچاری دەكات هەست بە جیاوازی خۆی بكات.

بەڵام، چیرۆكی یاخیبوونی گۆران لێرەدا كۆتایی نایەت، بەڵكو بە جۆرێكی جیاواز لە عیسا هەڵویست لە مرۆڤایەتی و شارستانییەت وەردەگرێت كاتێك كە لە كۆتایی هەڵبەستەكەدا دەڵێت:

” بەڵام …
ئیتر من لێرە باردەكەم.
نامەوێ كەسێكتان
لە ئاسمانیش، ببینمەوە.”

هەڵبەتە ئەوەی دەبێت زۆر بە وردی رچاوی بكەین لەم هەڵبەستە بەتایبەتی و لە گشت شیعرەكانی گۆراندا بە گشتی هێڵێكی یەكجار

ناسکی ڕەشبینی و نائومێدی و ئازار و هەستێکی قووڵی تەنیایی لەخۆی دەگرێت، لە ڕاستیشدا گۆران لەم هەڵبەستەدا لە ڕووی ناوەڕۆکەوە زۆر نزیکە لە"ئەلبیر کامۆ"وە لە ڕۆمانی(مرۆڤی یاخی)، چونکە کامۆ لەو ڕۆمانەدا کۆشش دەکات کە لە ناخ و ناوەڕۆکی مرۆڤ بکۆڵێتەوە و تاوتوێی ئەو ئاکامە مرۆییە لە هەڵدەقوڵیت، گۆران دەخوازێت لە ناخ و قوڵایی مرۆڤ بکۆڵێتەوە ببگات بەو مەبەستەی بۆچی مرۆڤ گیانلەبەرێکی وەها دڕندە و نائاسایی و دژی خۆیەتی.
گۆران لەم هەڵبەستەدا هەروەك نائومێدی و ڕەشبینی بەرامبەر بە مرۆڤ دەتوانم بڵێم لە هەمان ئەو ڕەشبینییەی شۆبنهاوەر دەچێت، هەڵبەتە پێم وانییە کەس لە ڕەشبینیدا بگات ئاستی شۆبنهاوەر!

ئێران.. ڕاپەڕینی گەل و پرسی ئەڵتەرناتیڤ!.. نووسینی عەبدولڕەحمان گەورکی

باشتر وایە بە ڕستەیەک لە نووسەری بەناوبانگ، ئەرنست هەمینگوای دەست پێبکەین کە وتبووی (گەل هەمیشە لە کۆتاییدا سەردەکەوێت!)

نووسینی عەبدولڕەحمان گەورکی، نووسەر و شرۆڤەکاری سیاسی

لە پێشکەوتنی ڕاپەڕینی گەل بۆ ڕووخاندنی دەسەڵاتی دیکتاتۆری لە سەر خاکەکەدا، "یەکگرتوویی هێز و لایەنەکان" پرەنسیپێکی بنەڕەتییە. بەڵام زۆر گرنگە هێڵە سوورەکان و نەخشە ڕێگای هەنگاونان و هەڵوێستی گونجاو لەم یەکگرتووییەدا دیارکراو بێت. هەر لەبەر ئەمەشە کە لایەنەکی ڕەسەن و بەرپرسیار، هەمیشە کاریگەرە بەسەر ئەوانیتردا و لە ژێر وردبینی ئەواندایە.
ئێستا کۆدەنگییەکی نێونەتەوەیی هەیە کە دەڵێ دەسەڵاتی ئێران بەم زووانە لەلایەن خەڵکەوە دەڕوخێنرێت. حکومەت و کۆمپانیاکان بیر لەوە دەکەنەوە کە وردە وردە لە ئێران بکشێنەوە و سەرکردەکانی ڕژێمیش لە ڕووبەڕووبوونەوەی خەڵکی ئێراندا داماون و هێزەکانی

دیکتاتۆریش پەرش و بڵاون. دۆخەکە بەشێوەیەک بەرەوگۆڕان دەچێت کە کۆمەڵێک کەس و لایەن، کە سەرقاڵی کار و پیشە و ژیانی خۆیان بوون، لە گۆڕەپانی چارەنووس و دوورەیاندا، خۆیان لە دەسەڵات دوور راگرتووە و پەیوەست بوون بە ریزەکانی خەڵکەوە. لەدەرەوەی ئێرانیشدا، دەوڵەتان و بەتایبەتی لایەنانی سازشتکار، تووشی نائومێدی بوون و هیچ رێگایەکیتریان لەبەر نەماوە جگە لە پشتیوانیکردن لە راپەڕینی گەل. چونکە راپەڕینی خەڵکی ئێران دژ بە دیکتاتۆری ئایینی ئێستا پێی ناوەتە مانگی سێ و بێ پچڕان بەردەوامە و لەبەر رۆشنایی ئەوەشدا زۆر هاوکێشەی بە قازانجی خەڵک گۆڕیوە.

هەروەها دوو راستی تریش هەن کە هەمووان لەسەری کۆکن. یەکەم: راپەڕینی ئێستا بەشێکی نوێی راپەڕینەکانی پێشووە و لە رابردوو دابڕاو نییە. دووەم: بارودۆخی کۆمەڵگای ئێران هەرگیز ناگەڕێتەوە بۆ رابردوو. جگە لەوەش خاڵی سەرەکی ئەوەیە کە فاکتەری دیاریکەر بۆ وەرچەرخانی دۆخەکە نەک لە دەرەوەی سنوورەکانی ئێران، بەڵکو لە شار و شەقامەکانی ئێراندا بەدوایدا بگەڕێین.

ئێستا بەشێکی بەرفراوان لە خەڵک و کۆڕ و کۆمەڵە سیاسییەکان لە جیهاندا چاویان لە ئایندەی ئێرانە. هەندێک دڵخۆشن و هەندێکیش نیگەرانن. هەندێک گەشبینن و هەندێکیان رەشبینن. ئایا خەڵکی ئێران دەتوانێت دیکتاتۆر بڕوخێنێت و دەرگایەک بەڕووی ئایندەدا بکاتەوە؟ یان وەک راپەڕینەکانی پێشوو، سەرکوت و بێدەنگ دەکرێن و دەسەڵاتی دیکتاتۆریی ئایینی بە هەتا هەتایە بەردەوام دەبێت؟!

پرسیاری سەرەکی!

دوابەدوای ئەو گۆڕانکارییە گەورەیەی لە ئێران دەستی پێکردووە، پرسیاری سەرەکی ئەوەیە، ئێستا کە دەسەڵاتی مەزهەبی دەڕوات، چ جۆرە حکومەتێک جێگەی دەگرێتەوە؟ بە واتایەکی تر، پرسی ئێستای ئێران، مانەوەی دەسەڵاتی ویلایەتی فەقیهی نییە، بەڵکو بەدیلەکەیەتی؟ یان بە واتایەکی روونتر، ئێستا کە یەکگرتوویی لەسەر لابردنی ئەم دیکتاتۆرە هەیە، ئایا یەکگرتوویی لەسەر “ئەڵتەرناتیڤ”ەکەی هەیە؟ ئەم پرسیارە پێشکەوتنێکی جیددی خەڵک لە گۆڕینی دەسەڵات لە ئێران نیشان دەدات!

سروشتییە کە جیاوازی بیروڕا هەبێت. بەڵام بە دڵنیاییەوە دەرئەنجامی ئەم دوو یەکگرتووییە، (کات) زۆر کورت دەکاتەوە بۆ گەیشتن بە ئامانج. هەروەها لە هێزە رەسەنەکانی کۆمەڵگایش هەر ئەوە چاوەڕوان دەکرێت کە لە هەردوو لایەنی ئەم پێشکەوتنەدا یەکگرتوویی بیروڕایان هەبێت. چونکە دەبێتە هۆی ئەوەی خوێنێکی کەمتر لە جەستەی خەڵک بچۆڕێت و تەمەنی دیکتاتۆر کورت بکرێتەوە.

خەڵک مافی خۆیەتی راپەڕن و داوای مافی خۆی بکات. هێزەکانی بەره□ستکاریش هەر لەبەر ئەم هۆکارە هەناسە دەدەن و زیندوون. خەڵکی ئێران بە دانی باجێکی زۆر زەبەلاح بنەمای یەکڕیزییان بۆ هێزەکان ئامادە کردووە و بە درێژەدان بە راپەڕین، رۆژانە نرخەکەی دەدەن. بە شێوەیەک کە تەنانەت پاسیفترین چینەکانی کۆمەڵگایش هاتوونەتە ناو مەیدان و لەگەڵ خەڵکدان!

ڕابردوو.. رۆشنایی داهاتووە!

ئەزمونەکانی رێگای پێشوو، ئاسانکاری دەکات بۆ تێپەڕبوون بەو رێگایەی ماوەتەوە، لە ئەنجامیشدا، هەنگاونان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکە خێراتر دەکات. بە واتایەکیتر، ئەم روانگەیە، (کات)ەکە کورت دەکاتەوە لە بەرژەوەندی خەڵک بۆ گەیشتن بە ئامانج. هەرکام لە تاک و لایەنە ئێرانییەکان، گەیشتوونەتە رادەیەک لە پێگەیشتن و گەشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی، بۆ ئەوەی هەنگاوێک بەم ئاراستەیە بنێن.

خزمەتکردن بە خەڵکی ئێران لەو ساتەوە دەست پێدەکات کە هەر کەسێک یان بزووتنەوەیەکی جەماوەری، هەناسە و هەنگاوەکانیان بەسترب□تەوە بە بەرژەوەندیی گەل و خۆیان لە گومڕابوون بەدوور بگرن!

ئەو رێگایەی بڕیومانە!

بە سەرنجدان بە کارنامەی رەشی دەسەڵاتی دیکتاتۆریی مەزهەبی و بەرنامە و یاسا و بیرۆکە دژە مرۆیییەکانی و نەگەڕانەوە بۆ ساڵانی دوور، لەم ساڵانەی دواییدا شاهیدی هەنگاوگەلێکی گرنگ بووین لە راپەڕینەکانی خەڵکی ئێران دژی بە دیکتاتۆرییەت.

لە راپەڕینی ساڵی 2017دا، خەڵک بە دروشمی “ئیسڵاح تەڵەب، ئوسولگەرا، ئیتر تەواوە ماجەرا”، هەمەجۆر داتاشینی ئەڵتەرناتیڤ لە ناو دەسەڵاتیان رەتکردەوە و (عەلی خامنەیی)یان ناچار کرد سیاسەتی گرژبوونەوە بگرێتە بەر و بە لابردنی رەوتی درۆزنانەی (ئیسڵاح تەڵەبی) لە “پەنجەرەی نمایشکردن”ەکەیدا، بوار خۆش بکات بۆ هێنانەسەرکاری بکۆژ و گەورەجەللادێکی وەک “ئیبراهیم رەئیسی”!

لە راپەڕینی ساڵی 2019دا دەسەلاتی دیکتاتۆری، بە داهێنان و فێڵێکی ناوازەوە هاتە سەر شانۆ تا راپەڕینی گەل خەڵتانی خوێن بکات. سیناریۆی “ڕەزاشا رۆحت شاد” کە لەلایەن باڵاترین دەزگای ئەمنییەتی دەسەلاتەوە بڕیاری لەسەر درابوو و لەلایەن خەڵکان و کرێگرتەکانی دەسەلاتی دیکتاتۆرییەوە جێبەجێ کرا، لەلایەن خەڵکی راپەڕیوی ئێرانەوە ئاشکرا و ریسوا و پووچەڵ کرایەوە!

ئەو رێگایەی ماوەتەوە بەرەو داهاتوو!

ماوەتەوە راپەڕێنەکەی ئێستا کە لە مانگی سێیەمیداین و لە

سەرانسەری ئێران بەردەوامە، بەدیلی ساختە و داتاشینی بەدیل لە دەرەوەی دەسەڵاتی دیکتاتۆریی ئایینیشدا بووەتە "کارت سووتاو". بەشێوەیەک کە ئەمڕۆ خەڵکی ئێران دوا بزماریان لەسەر تابوتی دیکتاتۆری پێشوو دا بە دروشمی "مەرگ بۆ ستەمگەر، چ شا بیت و چ رێبەر (واتا خامنەیی)". خەڵکی راپەڕیو بەم درووشمەوە، کۆتاییان هێنا بە وەهم و خەونی پاشماوەکانی دەسەڵاتی دیکتاتۆریی پێشوو.
ئێستا بە ئاوڕدانەوەیەک لە رابردوو، بۆمان دەردەکەوێت کە تاکە ئەڵتەرناتیڤی مومکین بۆ ئەم دەسەڵاتە، هێزێکی جەماوەرییە لە (گەل) بێت و دوژمنێکی سەرسەختی دیکتاتۆرییەت بێت لە ئێراندا.
خەڵکی ئێران رژێمە دیکتاتۆرییەکانیان بە ئەزموون کردووە و باجی زۆریان داوە بۆ رزگاربوون لێیان.
ڕاپەڕینی ئێستا و بەدیلی ئامادەی مەیدان!
گەر لە داتاشینی ئەڵتەرناتیڤی بێ بنەما و ئەڵتەرناتیڤی دەستکرد لەناو دەسەڵاتی مەزهەبی، یان دەرەوەی ئەو دەسەڵاتە بگەڕێین، ئێستا تەنیا یەک بەدیل لە مەیدانەکەدا هەیە. بەدیلێک کە سەرکەوتووانە بە ناو تاقیکردنەوەکاندا تێپەڕیوە و داهاتووی بۆ خۆی گەرەنتی کردووە. بە واتایەکیتر، ئەڵتەرناتیڤێک کە خاوەن رەگ و ریشەیە لە رابردوودا و ئێستا لق و پۆی داوە و "میوە"ی داهاتوویشی هەر لە ئێستاوە بەرچاو کەوتووە!
پێشهاتێکی گرنگ!
لەو رێڕەوەدایە کاتێک کۆبوونەوەی ئێرانییەکان لە بەرلین لە ٣٠ی رێزبەری ئەمساڵ (2022) و بە ئامادەبوونی نزیک بە (100) هەزار کەس بەڕێوەدەچێت، ئەم بەدیلە نەک هەر دڵخۆش و خۆشحاڵە، بەڵکو براوەی سەرەکیی گردبوونەوەکەیە و وەک یاقوتێک بەسەر ئەنگوستیلەی سەرکەوتندا دەدرەوشێتەوە و هەموو بەدیلە ساختەکان وەلا دەنێت و خۆی وەک واقیع و ئایندەدار دەردەخات.
ئەڵتەرناتیڤێکی دیموکراتی، کە بە یەک ئاڵا بەرەو ئایندەی ئێران دەبەتەوە و، بە دروشمی سەرەکیی "مەرگ بۆ دیکتاتۆر"، و پشتیوانیکردن لە راپەڕینی خەڵکی ئێران و، رەتکردنەوەی دوو دیکتاتۆری شا و دیکتاتۆری ئایینی، ئاوێنەیەکی راست و درووستە لە سیاسەت و ستراتیژییەکی پوخت، کە بە یەکخستنی توانست و پوتانسیەلی کۆمەڵگای ئێرانی بەرەو ئایندەیەکی دوور لە دیکتاتۆرییەت و ستەمی شا و ئاخوند، دەبەتە هیوابەخش و، مەدالێکی سەرکەوتووە بۆ گەیشتن بە "سەربەخۆیی و ئازادی" لە ئێران و "ئاسایش و سەقامگیری" لە ناوچەکەدا.
تایبەتمەندییەکانی بەدیلێکی دیموکراتی
تا ئێستا زۆر شت لەسەر تایبەتمەندیی (ئەڵتەناتیڤ) بە دەسەڵاتی

دیکتاتۆری مەزهەبی نووسراوە یان وتراوە. ئەوەی "بنەما"ی دەرکەوتن و هەبوون و مانەوە و ئایندەداریی ئەڵتەرناتیڤێکی سەربەخۆ و دیموکراتیە بریتیە لە: هەبوونی پێگەی کۆمەڵایەتی و مەیدانی، هەبوونی کارنامەیەکی روون لە بەرەنگاربوونەوەی دژ بە دیکتاتۆرییەت و "مەرج"ی سەرکەوتنیشی بریتیە لە: هەبوونی هێزی رێکخراوەیی و رێکخستنەکان و هەبوونی ئەزموون لە بەڕێوەبردن و هەبوونی پشتیوانی نێودەوڵەتی، کە ئەوەیش تەنیا لە (ئەنجوومەنی نیشتمانیی موقاومەتی ئێران)دا بەرچاو دەکەوت، وەک هاوپەیمانییەکی سیاسیی دێرین لە ئێراندا.

دوا وشە!

هاوکات لەگەڵ نزیکبوونەوەی رووخاندنی دەسەڵاتی دیکتاتۆری لە ئێران، ئەم پرسیارە دێتە ئاڕا کە، کە جێگەی ئەم دەسەڵاتە دیکتاتۆرییە دەگرێتەوە؟ رەوتی کۆنەپەرستی و کۆلۆنیالیزم بە درێژایی مێژوو، بەردەوام دژ بە بەرژەوەندییەکانی خەڵکی ئێران بوون. هەربۆیە هەرگیز دانیان بە مافەکانی خەڵکدا نەناوە، بە تایبەتی مافەکانی کەمینە نەتەوەیی و ئایینی و سیاسییەکان. ئەوان هەمیشە بە شێوەی چڕوپر یان بەربڵاو، لە هەوڵدا بوون بە مانەوەی دیکتاتۆرییەت و نەک هەر بە داتاشینی ئەڵتەرناتیڤ و بەدیلی ساختە، ویستویانە بەر بە گەیشتنی گەل بە حکومەتێکی نەتەوەیی و جەماوەری و دیموکراتی بگرن و خەڵک لە گەیشتن بە سەربەخۆیی و ئازادی بێبەش رابگرن، بەڵکو ویستویانە خەڵک لە دەستکەوتەکانیان بێبەش و بێهیوا بکەن و لە ئایندە بیانترسێنن. ئاواتێکی ناشەرعی، کە لە لایەن خەڵکی ئێرانەوە و لە بەر رۆشنایی (ئەڵتەرناتیڤێکی دەموکراتی) و (سەربەخۆ)دا فڕێ دەدرێتە زبڵدانی مێژووەوە.

کۆتایی